

Data

Autor

29.01.2020

Katarzyna Szczypka

Macedońska karuzela ustrojowa: Od demokracji ku ustrojowi niedemokratycznemu i z powrotem

Wstęp

W ostatnich kilkunastu latach obserwujemy w świecie, w tym w Europie, sporo przypadków autorytarnych politycznych transformacji po wolnych wyborach. Można wśród nich wyróżnić trzy grupy.

Po pierwsze, takie, które zostały już zakończone. Oznacza to, że wolne wybory stały się niemożliwe, bo autorytarna grupa (partia) podważyła ich niezbędne fundamenty, w tym zwłaszcza rządy prawa. W efekcie dopiero prodemokratyczna zmiana autorytarnego reżimu może przywrócić demokratyczną sukcesję. W tej grupie mieści się Białoruś (od 1994 roku) i Rosja (od 2000 roku). Wielu badaczy, w tym János Kornai, uważa że do tej kategorii należą również Węgry Orbána.

Po drugie, chodzi o przypadki, gdy autorytarne transformacje są już zaawansowane, ale nie na tyle, by uniemożliwić wolne wybory, które dałyby zwycięstwo opozycji i – w efekcie – odwróciłyby autorytarną transformację. Tu zaliczam Polskę z sierpnia 2019 roku. Można się zastanawiać, czy Turcja Erdogana mimo brutalnych działań tego polityka należy do tej grupy.

Wreszcie trzecia kategoria, czyli demokratycznie odwrócona autorytarna transformacja dzięki wolnym wyborom, w których zwycięża opozycja. Jednym z nielicznych przykładów takiej zmiany jest Macedonia – przedmiot bardzo interesującego opracowania Katarzyny Szczypkiej.

Autorka pokazuje najpierw, jakie działania kierowanej przez Nikołą Gruewskiego partii WMRO składały się na autorytarną transformację w Macedonii w latach 2008–2016. Były one typowe dla wszystkich takich transformacji (choć miały swoją specyfikę): przejmowanie środków masowego przekazu, agresywna propaganda, rozwinięty klientelizm, opanowanie prokuratury

i sądów oraz zastraszanie przeciwników politycznych. Do tego dochodziły machinacje przy urnach wyborczych.

Autorka opisuje następnie splot czynników, które mimo oporów ze strony macedońskich autokratów doprowadziły do wolnych wyborów, w których zwyciężyła opozycja. Analizuje ona również pierwsze lata ich rządów. Gorąco polecam opracowanie Katarzyny Szczypskiej. Dotyczy ono niezwykle ważnego i aktualnego tematu, a przy tym jest napisane starannie i interesująco.

Leszek Balcerowicz,

Warszawa, sierpień 2019

Podsumowanie:

- „Macedońska karuzela ustrojowa” – od demokratycznie wygranych wyborów przez rządy autorytarne do ich obalenia – stanowi rzadki przypadek **odwróconej autorytarnej transformacji ustrojowej**. W szczególności kasus Macedonii pozwala na zbadanie mechanizmów, które doprowadziły do: **a) wyborczego zwycięstwa ugrupowania, które potem zaczęło wprowadzać autorytaryzm; b) konsolidacji władzy w rękach ugrupowań autorytarnych; i w końcu c) odwrotu od niedemokratycznych przemian.**
- Nacjonalistyczna partia WMRO¹ doszła do władzy w 2006 roku, mając na sztandarach takie hasła jak walka z korupcją, wprowadzenie reform gospodarczych oraz przyspieszenie integracji z UE. W ciągu pierwszych dwóch lat rządów nacjonałiści wprowadzili część z zapowiadanych reform, a Macedonia została okrzyknięta drugim najszybciej reformującym się krajem Bałkanów Zachodnich. Momentem przełomowym, który dał początek złej transformacji ustrojowej, było zablokowanie w 2008 roku euroatlantyckich aspiracji Macedonii na tle sporu z Grecją o nazwę. W dwa lata po demokratycznie wygranych wyborach WMRO przystąpiła do konsolidacji władzy, sięgając po **upolitycznienie mediów i agresywną retorykę nacjonalistyczną i populistyczną, budowę systemu klientelistycznego oraz zastraszanie oponentów politycznych przez organy władzy państwowej, w tym przechwyconą prokuraturę i sądy.**
- Po upływie dekady WMRO została odsunięta od rządów. Punktem zapalnym stał się wybuch skandalu podsłuchowego w 2015 roku, który obnażył autorytarne praktyki rządzących. Odsunięcie WMRO można podzielić na dwa etapy: przed przyspieszonymi wyborami z grudnia 2016 roku i po. Do przyspieszonych wyborów doprowadziły następujące czynniki: ujawnienie i nagłośnienie machinacji środowiska WMRO (m.in. skali zawłaszczenia instytucji państwa, masowej inwigilacji obywateli, oszustw przy

¹ W analizie posługuję się uproszczonym skrótem – WMRO. Pełna nazwa partii to: Wewnętrzna Macedońska Organizacja Rewolucyjna – Demokratyczna Partia Macedońskiej Jedności Narodowej (WMRO-DPMNE).

urnach dokonywanych na zlecenie rządzących); protesty społeczne na nieznaną wcześniej skalę; zaangażowanie środowiska międzynarodowego. Po wyborach kluczową rolę w odebraniu władzy WMRO odegrały m.in.: zawiązanie się platformy politycznej partii albańskich, w tym odwrócenie się od nacjonalistów ich wieloletniego koalicjanta; obawy przed wybuchem konfliktu etnicznego; presja międzynarodowa ze strony USA i UE; gotowość partii wchodzących w skład przyszłej koalicji rządzącej do współpracy.

- Zwycięscy socjaldemokraci stoją przed wyzwaniem zreformowania systemu pogrążonego w korupcji i nepotyzmie, budowanego przez nich samych po 1991 roku, a następnie spotęgowanego przez WMRO. Bilans reform w latach 2017–2018 jest niejednoznaczny: więcej uczyniono w wymiarze uchwalania nowego prawa, mniej w jego egzekwowaniu. Jednak zmiana władzy w maju 2017 roku niezaprzeczalnie przyniosła radykalny zwrot kursu politycznego. W czerwcu 2018 roku premierzy Grecji i Macedonii ogłosili zawarcie historycznego porozumienia, na podstawie którego w lutym 2019 roku Macedonia oficjalnie zmieniła nazwę na Macedonię Północną, co otworzyło Skopje drogę do struktur euroatlantyckich. Do końca 2020 roku kraj stanie się pełnoprawnym członkiem NATO.
- Kluczowe jest to, czy obecny rząd rozliczy skorumpowanych poprzedników. Jesienią 2018 roku z kraju uciekł były premier Nikola Gruewski, który uzyskał azyl polityczny od premiera Węgier Viktora Orbána. Rządzącej koalicji ręce krępuje też m.in. obowiązek uzyskania większości 2/3 w macedońskim Sobranie przy przyjmowaniu niektórych ważnych ustaw (np. ustawy dotyczącej przedłużenia działalności Specjalnej Prokuratury badającej aferę podsłuchową WMRO). Oznacza to, że rząd skazany jest na targi z parlamentarzystami byłej partii rządzącej.

Spis treści

1. Dobre i złe transformacje.....	5
2. Nacjoniści sięgają po władzę.....	6
3. Pierwsze lata rządów i konsolidacja władzy.....	7
4. Kontrola i upolitycznienie mediów.....	12
5. Propaganda populistyczno-nacjonalistyczna.....	15
6. Gigantyczny system klientelistyczny i korupcja na najwyższym szczeblu.....	19
7. Machinacje przy urnach wyborczych.....	23
8. Przechwycone sądy i prokuratura. Zastraszanie przeciwników politycznych.....	25
9. Nacjoniści oddają stery rządów.....	28
10. Jak radzi sobie Macedonia po obaleniu złej transformacji ustrojowej?.....	32
10.1. Kurs na integrację euroatlantycką.....	32
10.2. Kurs na demokrację i rządy prawa.....	35
11. Czego uczy nas kasus Macedonii?.....	39

1. Dobrze i źle transformacje

Ekonomia instytucjonalna stawia przed nami kilka fundamentalnych pytań. Na przykład dlaczego ustroje ograniczające wolność i osiągające złe wyniki gospodarcze utrzymują się? I odwrotnie: dlaczego ustroje oferujące najwyższy poziom życia, który jest nieodłącznie związany z wysokim poziomem wolności jednostki i wolności ekonomicznych, często znajdują się pod atakiem? Obserwacja ta pozwala wyróżnić dwie dynamiki:

- przypadek złych (i często względnie długotrwałych) transformacji ustrojowych, które zaszły po demokratycznie wygranych wyborach;
- oraz próby ograniczenia swobód (zwłaszcza ekonomicznych) w liberalnych demokracjach Zachodu².

O ile możemy mnożyć przykłady opisanych wyżej dwóch trajektorii³, dużo rzadsza jest sytuacja demokratycznie odwróconej złej transformacji ustrojowej. Taka zmiana ustrojowa – od demokracji, przez złą transformację ustrojową, do demokratycznego cofnięcia niedemokratycznego reżimu – zaszła w Macedonii. Kazus Macedonii jest ważny z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, świadczy on o tym, że zła transformacja ustrojowa może zostać odwrócona – z czego płynie lekcja dla krajów takich jak Rosja, Białoruś, Turcja, Węgry czy ostatnio Polska, która wkroczyła na ścieżkę złej transformacji ustrojowej po zwycięstwach wyborczych PiS w 2015 roku. Po drugie, dostarcza on materiału do analizy następujących zagadnień:

- Jak doszło do zwycięstwa wyborczego późniejszych autokratów i co o nim zdecydowało?
- Jak źli reformatorzy zdołali skonsolidować swoją władzę i po jakie narzędzia sięgali, by się przy niej utrzymać?
- Jakie czynniki sprawiły, że możliwy stał się demokratyczny odwrót od niedemokratycznych przemian?

² Zob: L. Balcerowicz, *Recent Attacks against Freedom*, „Cato Institute”, kwiecień 2017, <https://www.cato.org/publications/cato-online-forum/recent-attacks-against-freedom> (dostęp: 1 lipca 2018).

³ Przykładem złej transformacji ustrojowej jest Rosja Putina, Białoruś Łukaszenki czy Wenezuela Maduro. Niedawno do tego korowodu dołączyły także Węgry Orbána oraz Polska za PiS. Po drugiej stronie spektrum, tj. cofania zdobyczy liberalnych demokracji, mamy np. Wielką Brytanię przed reformami Thatcher, przy czym w przypadku dojrzałych demokracji wolnościowy regres dotyczy głównie sfery ekonomicznej. Zob: L. Balcerowicz, „Institutional Systems and Their Dynamics, Including Good and Bad Transitions”, *Leszek Balcerowicz oficjalna strona internetowa*, wrzesień 2017, http://www.balcerowicz.pl/pliki/artykuly/97_Institutional-Systems-and-Their-Dynamics-Including-Good-and-Bad-Transitions-Stockholm.pdf (dostęp: 1 lipca 2018).

2. Nacjoniści sięgają po władzę

W 2006 roku do władzy doszła nacjonalistyczna Wewnętrzna Macedońska Organizacja Rewolucyjna – Demokratyczna Partia Macedońskiej Jedności Narodowej (WMRO-DPMNE; dalej: WMRO) Nikoły Gruewskiego, który został premierem Macedonii na kolejną dekadę (2006–2016). Ugrupowanie sięgnęło po zwycięstwo, kierując swój program do etnicznych Macedończyków i zręcznie łącząc obietnice wyzbycia się narodowych kompleksów oraz hasła radykalnej walki z korupcją i przeprowadzenia gruntownych reform gospodarczych celem przyspieszenia integracji z UE i NATO.

Przy wybicciu się na niepodległość w 1991 roku Macedonia jako jedyna uniknęła krwawej wojny etnicznej, w której pogrążyły się inne byłe republiki Jugosławii. Jednak skomplikowana mozaika etniczna kraju i problem podzielenia się władzą przez większość macedońską i mniejszość albańską prowadziły do licznych napięć. Ich kulminacją było chwycenie w lutym 2001 roku przez Albańczyków za broń. Macedonia znalazła się u progu wojny domowej, której udało się zapobiec dzięki interwencji społeczności międzynarodowej⁴. Jednocześnie zawarte w sierpniu 2001 roku porozumienie z Ochrydy nałożyło na władze obowiązek wprowadzenia do konstytucji zmian wychodzących naprzeciw żądaniom mniejszości albańskiej (m.in. uznania języka albańskiego za państwowy, wprowadzenia parytetów odzwierciedlających skład etniczny Macedonii w sektorze publicznym). Lata 2001–2006 to czas, w którym macedoński rząd – pod nadzorem międzynarodowym – zmuszony był wypełniać postanowienia zawartej umowy. W 2001 roku wśród etnicznych Macedończyków istniał prawdziwy strach przed albańskim separatyzmem. Na lękach tych żerowała WMRO, która za sprawą nacjonalistycznej propagandy zaszczepiła w części społeczeństwa poczucie niesprawiedliwości zrodzone z polityki ustępstw wobec Albańczyków⁵. W rezultacie znaczna część Macedończyków czuła się przegranymi post-ochrydowego porządku⁶.

Obok flirtu z nacjonalizmem na sztandarach WMRO, które pozwoliły jej zdobyć władzę, były hasła walki z korupcją oraz obietnice reform, stabilnego wzrostu gospodarczego, efektywnej biurokracji i przyciągnięcia zagranicznych inwestycji. Rok wcześniej, w grudniu 2005 roku, kraj uzyskał status kandydata do struktur europejskich. WMRO na czele z Gruewskim – 36-letnim ekonomistą, w tym okresie uważanym za proeuropejskiego lidera – atakowała poprzedników za opieszałość i obiecywała przyspieszenie wstąpienia na ścieżkę

⁴ Ch. S. Christopher, "The Making of Macedonia", maj 2008, *Routledge Survival*, vol. 50(2), s.141-162.

⁵ M. Maleska, "Why did the Social Democratic Alliance of Macedonia (SDSM) lose the national elections in 2006, 2008, and 2011, and the local elections in 2013?", *New Balkan Politics*, 2014, www.newbalkanpolitics.org.mk/item/why-did-the-social-democratic-alliance-of-macedonia-sdsm-lose-the-national-elections-in-2006-2008-and-2011-and-the-local-elections-in-2013 (dostęp: 1 czerwca 2019).

⁶ Center for the Study of Balkan Societies and Cultures (CSBSC) University of Graz, Austria, "The Implementation of the Ohrid Agreement: Ethnic Macedonian Resentments, 1/2002, <https://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2002/nr1/Focus1-2002Brunnbauer.pdf> (dostęp: 13 maja 2019), s. 8.

zabezpieczającą członkostwo w UE i NATO⁷. W szeregach ugrupowania było wielu młodych i wykształconych na Zachodzie technokratów, co kontrastowało z wizerunkiem polityków Socjaldemokratycznego Związku Macedonii (SDSM), partii rządzącej prawie nieprzerwanie od ogłoszenia niepodległości kraju w 1991 roku (z wyjątkiem rządów koalicji WMRO-DPA w latach 1998–2001) i obciążonej aferami korupcyjnymi⁸.

Gruewski atakował elity polityczne SDSM oraz powiązanych z nimi i unikających podatków potentatów, którzy wzbogacali się na zasobach publicznych, obniżając standard życia zwykłych obywateli. Często obiecywał, że w razie potrzeby „poświęci swoje życie dla dobra Macedończyków”. Część mediów przedstawiała go jako zwykłego człowieka, mieszkającego w skromnym mieszkaniu z żoną i dwójką małych dzieci, z którym przeciętny obywatel może się utożsamiać⁹.

W konsekwencji z wynikiem 32% sformowana przez WMRO koalicja wygrała wybory, zdobywając 45 mandatów w 120-osobowym Sobranie. Koalicja partii na czele z SDSM uzyskała 23% i 32 mandaty, o 29 mniej niż w poprzednich wyborach¹⁰. Wzorem poprzednich rządów – które składały się ze zwycięskiej partii etnicznie macedońskiej oraz z co najmniej jednej partii etnicznie albańskiej – WMRO sformowało rząd z Demokratyczną Partią Albańczyków (DPA)¹¹.

3. Pierwsze lata rządów i konsolidacja władzy

Przez pierwsze dwa lata rządów Gruewski dał się poznać jako energiczny reformator deregulujący gospodarkę, obniżający podatki i przywracający mienie przejęte przez komunistów¹². W tym samym czasie wykorzystywał on każdą okazję do wzmacniania dumy narodowej Macedończyków, antagonizując ich przy tym z wyczulonymi na tym punkcie: mniejszością albańską oraz Grecją. Momentem przełomowym, który rozpoczął złą

⁷ OSCE/ODIHR, “Former Yugoslav Republic of Macedonia Parliamentary Elections 5 July 2006: Election Observation Mission Final Report”, wrzesień 2006, <https://www.osce.org/odihr/elections/fyrom/20630?download=true> (dostęp: 1 grudnia 2018), s. 13.

⁸ N. Ragaru, “Macedonia: Between Ohrid and Brussels”, *Cahiers de Chaillot Papers*, styczeń 2008, <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-00972853/document> (dostęp: 13 maja 2019), s. 27-28.

⁹ D. Pavlović, “When do neoliberal economic reforms cause democratic decline? Evidence from the post-communist Southeast Europe”, *Post-Communist Economies*, 2019, s. 13.

¹⁰ M. Maleska, “Why did the Social Democratic Alliance of Macedonia (SDSM) lose the national elections in 2006, 2008, and 2011, and the local elections in 2013?”, *New Balkan Politics*, 2014, www.newbalkanpolitics.org.mk/item/why-did-the-social-democratic-alliance-of-macedonia-sdsm-lose-the-national-elections-in-2006-2008-and-2011-and-the-local-elections-in-2013 (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹¹ M. Mitevski, “Captured state. Understanding the Macedonian case”, Friedrich Ebert Stiftung, 2018, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15211.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 182.

¹² The Economist, “Macedonia's prime minister. A profile of Gruevski”, 12 sierpnia 2011, <https://www.economist.com/eastern-approaches/2011/08/12/a-profile-of-gruevski> (dostęp: 2 czerwca 2019).

transformację ustrojową, stało się zablokowanie przez Ateny euroatlantyckich aspiracji Skopje na tle sporu o nazwę „Macedonia” w 2008 roku.

Pierwsze lata rządów WMRO przyniosły poprawę sytuacji gospodarczej¹³. Jednocześnie nacjonaści doszli do władzy, gdy wyniki gospodarcze zaczęły się poprawiać. Przeciętny roczny wzrost PKB za lata 1991–2006 wyniósł ok. 0,35%¹⁴ – częściowo w wyniku wstrząsów zewnętrznych (m.in. greckie embargo na handel z Macedonią w latach 1994–1995; embargo ONZ nałożone w 1995 roku na Serbię, ważnego partnera handlowego Macedonii; albańsko-macedoński konflikt etniczny w 2001 roku). Jednak na krótko przed zwycięstwem wyborczym WMRO, w latach 2004–2005, wzrost gospodarczy wzrósł do 4,7% rocznie. Jednocześnie deficyt budżetowy nie był szczególnie wysoki, wynosząc w 2006 roku 0,6% PKB, a wydatki publiczne Macedonii znajdowały się poniżej średniej dla krajów Bałkanów Zachodnich¹⁵. Gospodarka macedońska borykała się za to z wysokim bezrobociem. W 2006 roku wynosiło ono 36% i było najwyższe w Europie.

Rząd Gruewskiego za cel postawił sobie przyciągnięcie inwestycji zagranicznych i stworzenie nowych miejsc pracy. W zagranicznych mediach i podczas międzynarodowych wizyt przedstawiciele rządu promowali nowo utworzone strefy ekonomiczne z 10-procentowym podatkiem liniowym dla inwestorów zagranicznych. W 2007 roku wprowadzono także powszechny 12-procentowy podatek liniowy, który rok później obniżono do 10 procent¹⁶. Tym samym Macedonia zajęła pierwsze miejsce w rankingu krajów o najniższej stopie podatku liniowego od osób fizycznych i prawnych¹⁷. Poczyniono również postępy w zakresie szybkiej eliminacji i upraszczania przepisów dla przedsiębiorców, wprowadzając m.in. system „jednego okienka” oraz skracając czas i koszty rejestracji przedsiębiorstw. W rezultacie, liczba nowo rejestrowanych firm wzrosła z około 7000 w 2005 roku do ponad 11 000 w 2007 roku¹⁸.

W rankingu *Doing Business* Macedonię chwalono za poprawę klimatu dla przedsiębiorców. W rezultacie w 2008 roku Macedonia wskoczyła na 75. miejsce w rankingu z 96. w 2007 roku¹⁹. Deregulacyjna ofensywa będzie zresztą przez nacjonalistów kontynuowana

¹³ M. Szpala, „Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów”, *OSW*, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

¹⁴ W latach 1991–1995 był ujemny; w 2000 roku osiągnął szczytowe 4,5%, by w kolejnym spaść do -3,1%. Zob.: World Bank, DataBank: <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (dostęp: 27 czerwca 2019).

¹⁵ IMF, „Former Yugoslav Republic of Macedonia: 2006 Article IV Consultation—Staff Report; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, IMF Country Report No. 06/344, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2006/cr06344.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁶ Zastąpił on 15-procentowy podatek od osób prawnych i podatek dochodowy od osób fizycznych, który wahał się między 15-18-24 procent. Zob.: R. E. Hall, A. Rabushka, *The Flat Tax*, Hoover Press, 2013, s. 9.

¹⁷ Ch. Edwards, D. J. Mitchell, *Global Tax Revolution: The Rise of Tax Competition and the Battle to Defend It*, Cato Institute, 2008, s. 76.

¹⁸ Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, „Transition Report 2008”, <https://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR08.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁹ Bank Światowy, „Most Improved in Doing Business 2008”, www.doingbusiness.org/en/reforms/top-reformers-2008. (dostęp: 1 czerwca 2019).

i w 2016 roku uplasuje kraj na 10. miejscu (pogłębiając sceptycyzm wielu analityków do systemu ratingowego Banku Światowego)²⁰. Pierwsze lata rządów nacjonalistów przyniosły też wzrost udziału inwestycji w PKB – z 20,8% w 2005 roku do 26,8% w 2008 roku²¹, a Macedonia została uznana za najszybciej – zaraz po Chorwacji – reformujące się państwo Bałkanów Zachodnich²².

O ile te reformatorskie wysiłki przybliżały perspektywy integracji Macedonii z UE i NATO, o tyle nacjonalistyczna retoryka WMRO szanse te oddalała. Po dojściu do władzy WMRO usiłowała zaskarbić sobie sympatię etnicznych Macedończyków, odwołując się do ich poczucia dumy narodowej i ignorując przy tym nie tylko mniejszość albańską, lecz także Grecję²³. Wejścia do siedziby rządu zaczęły strzec nowe, antyczne posągi, a w grudniu 2006 roku, lotnisko w Skopje przemianowano na lotnisko Aleksandra Macedońskiego. Gesty te spotkały się z ostrą reakcją po stronie Aten. Oba kraje uważają antycznego monarchę za część swojego dziedzictwa narodowego. Imię Aleksandra nosi od 1992 roku regionalne lotnisko w Kawali w greckiej „Macedonii” – jak nazywa się północna prowincja kraju²⁴.

Działania WMRO w sferze symbolicznej podniosły temperaturę macedońsko-greckiego sporu dyplomatycznego o nazwę „Macedonia”, toczącego się od momentu ogłoszenia przez Skopje niepodległości w 1991 roku. Od tego czasu Grecy tłumnie wychodzili na ulicę, oprotestowując każdą próbę nadania sąsiedniemu krajowi nazwy „Macedonia”. W 1993 roku Skopje przystało na kompromisową nazwę FYROM (Była Jugosłowiańska Republika Macedonii), która miała być tymczasowa, ale faktycznie obowiązywała do lutego 2019 roku. W atmosferze rosnącego sporu, w kwietniu 2008 roku podczas szczytu NATO w Bukareszcie, Grecja zablokowała negocjacje akcesyjne Macedonii z sojuszem (w grudniu 2009 roku zawetowała także rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych Macedonii z UE)²⁵.

Rządzący, wykorzystując falę niezadowolenia wywołaną greckim wetem, jeszcze w kwietniu 2008 roku rozwiązali parlament i ogłosili przyspieszone wybory. Podczas kampanii wyborczej Gruewski przekonywał wyborców: „Dajcie mi przytłaczającą większość i nikt nie

²⁰ Financial Times, "What put Macedonia in World Bank's top 10 ranking for investors", 6 czerwca 2017, <https://www.ft.com/content/4f786fa0-3b18-11e7-ac89-b01cc67cfeec> (dostęp: 1 czerwca 2019).

²¹ N. Mojsoska-Blazevski, "Country Assessment Report: The Former Yugoslav Republic of Macedonia", Światowa Organizacja Pracy, 2011, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf (dostęp: 1 czerwca 2019).

²² M. Szpala, "Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów", OSW, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

²³ N. Ragaru, "Macedonia: Between Ohrid and Brussels", *Cahiers de Chaillot Papers*, styczeń 2008, <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-00972853/document> (dostęp: 13 maja 2019) s. 28.

²⁴ Balkan Insight, "Macedonia: New Name for Thessaloniki Airport", 25 lipca 2008, <https://balkaninsight.com/2008/07/25/macedonia-new-name-for-thessaloniki-airport/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

²⁵ W 2011 roku, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości uznał blokadę za złamanie przez Grecję umowy z Macedonią z 1995 roku: "Judgment of 5 December 2011, Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (The Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)", <https://www.icj-cij.org/files/case-related/142/142-20111205-JUD-01-00-EN.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019).

będzie mnie już szantażował!”²⁶. A opozycjnemu SDSM zarzucał zdradę ze względu na jej gotowość zawarcia kompromisu z Grecją. Rozbudzone nastroje nacjonalistyczne pozwoliły WMRO zdobyć 49% głosów (wzrost z 32% z 2006 roku) i 63 mandaty. SDSM zdobył 27 mandatów, o pięć mniej niż w 2006 roku²⁷. Tym razem WMRO sformowała koalicję rządzącą ze zwycięzcą po stronie albańskiej, Demokratycznym Związkiem na rzecz Integracji (DUI), co wymaga komentarza na temat kompozycji koalicji partii macedońskich i albańskich.

W latach 90. macedońskie i albańskie elity wypracowały nieformalne porozumienie, zgodnie z którym każdy gabinet obejmował partię mniejszości albańskiej (nawet jeśli partie macedońskie miały większość pozwalającą na samodzielne rządy). Miało to kluczowe znaczenie, gdyż przy powszechnym klientelizmie objęcie ministerialnych posad przez albańskich polityków zapewniało im dostęp do środków i posad do rozdysponowania pomiędzy swoich zwolenników. Teoretycznie każda z partii większości macedońskiej mogła sformować koalicję z dowolną partią mniejszości albańskiej (co pozwalałoby na większą zbieżność programową koalicji rządzących). W praktyce jednak zwycięzca po stronie macedońskiej zawierał porozumienie z najsilniejszym z albańskich rywali²⁸. Wyjątkiem od tej reguły było sprzymierzenie się WMRO z DPA w 2006 roku, mimo że to DUI – partia założona przez byłych bojowników albańskiej Armii Wyzwolenia Narodowego, która walczyła z siłami bezpieczeństwa FYROM w 2001 roku²⁹ – uzyskał najwięcej głosów spośród albańskich partii. Szybko doprowadziło to do kryzysu politycznego.

Po sformowaniu się rządu WMRO-DPA DUI przystąpiła do obstrukcji parlamentarnej, skutecznie blokując przyjęcie reform wymagających tzw. większości Badintera (większość kwalifikowana wymagana przy ustawach odnoszących się do spraw mniejszości etnicznych wpisana w porozumienie z Ochrydy)³⁰. Co radykalniejsi politycy DUI sugerowali nawet, że Albańczycy mogą ulec pokusie ponownego sięgnięcia po broń. Wreszcie w maju 2007 roku pod naciskiem partnerów zagranicznych WMRO zasiadła do stołu z DUI, wynikiem czego było zawarcie tajnego „porozumienia majowego” (upublicznionego dopiero dekadę później)³¹. W umowę wpisano kontrowersyjną zasadę „zwycięzca ze zwycięzcą”, na mocy której zwycięska

²⁶ M. Maleska, "Why did the Social Democratic Alliance of Macedonia (SDSM) lose the national elections in 2006, 2008, and 2011, and the local elections in 2013?", *New Balkan Politics*, 2014, www.newbalkanpolitics.org.mk/item/why-did-the-social-democratic-alliance-of-macedonia-sdsm-lose-the-national-elections-in-2006-2008-and-2011-and-the-local-elections-in-2013 (dostęp: 1 czerwca 2019).

²⁷ Co więcej, w okresie 2006-2008, nacjonałści obnażali i nagłaśniali skandale korupcyjne, w które zamieszani byli ich poprzednicy (m.in. afera dotycząca zakupu czołgów przez byłego ministra obrony narodowej i premiera Vlado Bučkowskiego), co dodatkowo nadwyrzyżyło poparcie dla SDSM.

²⁸ W. Crowther, "Ethnic Condominium and Illiberalism in Macedonia", *East European Politics and Societies and Culture*, vol 31(4), 2017, s. 747.

²⁹ I którego lider, Ali Ahmeti, figurował wcześniej na czarnej liście terrorystów Departamentu Stanu USA jako działacz w strukturach Wyzwoleńczej Armii Kosowa. European Forum for Democracy and Solidarity, "Macedonia", <https://europeanforum.net/uploads/countries/pdf/macedonia.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019).

³⁰ N. Ragaru, "Macedonia: Between Ohrid and Brussels", *Cahiers de Chaillot Papers*, styczeń 2008, <https://hal-sciencespo.archives-ouvertes.fr/hal-00972853/document> (dostęp: 13 maja 2019) s. 29-30.

³¹ M. Mitevski, "Captured state. Understanding the Macedonian case", Friedrich Ebert Stiftung, 2018, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15211.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 182.

partia po stronie macedońskiej zobowiązywała się zbudować koalicję rządzącą ze zwycięzcą po stronie albańskiej. I tak po przyspieszonych wyborach z 2008 roku powstał rząd złożony z dwóch skrajnie nacjonalistycznych partii – WMRO i DUI.

WMRO i DUI wygrały następnie kolejne trzy rundy wyborów parlamentarnych (w 2011, 2014 i 2016 roku, choć po wyborach w 2016 roku nie sformowały rządu). Momentem przełomowym, który rozpoczął proces konsolidacji władzy przez nacjonalistów było wspomniane greckie weto blokujące członkostwo Macedonii w strukturach euroatlantyckich. Co więcej, UE, która wcześniej odgrywała ważną rolę we wspieraniu reform w Macedonii i negocjowaniu kompromisów pomiędzy zwaśnionymi stronami, zignorowała narastające w kraju lekceważenie standardów demokratycznych. Presja zewnętrzna na demokratyzację Macedonii osłabła szczególnie wraz z narastaniem kryzysu migracyjnego³². Macedonia – będącą krajem tranzytowym dla migrantów próbujących dostać się z Grecji przez Bałkany na zachód Europy – stała się nagle partnerem w rozmowach z UE. Unijnym władzom zależało na włączeniu Skopje w zablokowanie napływu migrantów, przez co osłabły naciski na reformy i respektowanie zasad praworządności³³. Gruewski stopniowo skonsolidował swoją władzę, sięgając po metody znane reżimom autorytarnym, takie jak³⁴:

1. indoktrynacja i propaganda poprzez podporządkowane rządzącym media, w tym agresywna retoryka nacjonalistyczna i populistyczna;
2. zbudowanie gigantycznego systemu klientelistycznego;
3. machinacje przy urnach wyborczych;
4. zastraszanie oponentów politycznych przez organy władzy państwowej.

Utrzymaniu się u władzy służyła także polityka gospodarcza, którą WMRO kupowało przychylnością wyborców. W latach 2006–2015 bezrobocie spadło z 36% do 26%³⁵. Wskaźniki ubóstwa obniżyły się do ok. 1/4 ludności żyjącej poniżej poziomu względnego ubóstwa³⁶ (choć według dokumentu Banku Światowego z 2015 roku ok. 40% populacji było w „bardzo trudnej sytuacji materialnej”³⁷). W latach 2006–2015 gospodarka rozwijała się w dobrym tempie

³² B. Weber, "The EU-Turkey Refugee Deal and the Not Quite Closed Balkan Route", *Friedrich Ebert Stiftung*, lipiec 2017, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13436.pdf> (dostęp: 13 maja 2019).

³³ M. Szpala, "Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów", *OSW*, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

³⁴ Zobacz więcej o sposobach utrzymywania się nacjonalistów przy władzy w komentarzu M. Szpali, "Macedonia: pozorna demokracja w cieniu", *OSW*, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

³⁵ Dane Banku Światowego.

³⁶ Bank Światowy, "FYR Macedonia Partnership Country Program Snapshot", październik 2015, <http://pubdocs.worldbank.org/en/626811443795254244/FYR-Macedonia-Snapshot.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019). s. 2.

³⁷ Tamże.

przeciętnie 2,9% rocznie³⁸. Jednak korzyści z tego wzrostu czerpał tylko wąski segment społeczeństwa. Wzrost gospodarczy był napędzany głównie inwestycjami sektora publicznego i wydatkami publicznymi (podwyżki rent, emerytur, subsydiów i płac w sektorze publicznym)³⁹. Hojne wydatki socjalne sprawiły, że dług publiczny (niski jak na standardy regionu) gwałtownie wzrósł. W latach 2008–2014 prawie się podwoił, szybując z 23% do ok. 45% PKB brutto^{40,41}.

4. Kontrola i upolitycznienie mediów

Jedną z metod zagwarantowania sobie kolejnych zwycięstw wyborczych przez nacjonalistów w Macedonii była kontrola i upolitycznienie mediów. Katalog narzędzi ustanowienia kontroli nad mediami przez WMRO obejmował m.in.:

- zbudowanie systemu powiązań między właścicielami mediów a partią rządzącą;
- uzależnianie mediów od środków państwowych;
- szykanowanie dziennikarzy i właścicieli niepokornych mediów (procesy sądowe, grzywny, wyroki więzienia);
- preforsowanie ustaw wprowadzających ściślejszą kontrolę nad mediami.

Nacjoniści zbudowali symbiotyczny układ zależności między partią rządzącą a właścicielami mediów. Wiele głównych dzienników i kanałów telewizyjnych należało do biznesmenów powiązanych z partią władzy. Za uprawianie prorządowej retoryki właściciele mediów byli nagradzani przywilejami i kontraktami. Dopóki media zajmowały przychylnie rządowi stanowisko, dopóty władze gotowe były tolerować łamanie przez ich właścicieli przepisów⁴².

Welija Ramkowski – wbrew przepisom antymonopolowym, zabraniającym koncentracji mediów – skupił w swoich rękach ciesząc się największą oglądalnością kanał A1 oraz dziennik

³⁸ M. Szpala, "Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów", OSW, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Bank Światowy, "- FYR Macedonia Partnership Country Program Snapshot", kwiecień 2015, <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Macedonia-Snapshot.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019).

⁴¹ Przy czym, na przykład Trading economics szacuje dług publiczny do PKB w 2015 roku na 38%: <https://pl.tradingeconomics.com/macedonia/government-debt-to-gdp>.

⁴² I. Cvetanoski, "The media sector in Macedonia is increasingly becoming a battlefield in the struggle between government and the opposition", *OBC Transeuropa*, maj 2016, <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Macedonia/Macedonia-the-media-struggle-171312> (dostęp: 23 listopada 2018).

„Wreme”, tabloid „Szpic” i albańskojęzyczną „Koha e Re”⁴³. Przyszło mu jednak słono zapłacić za przejście na stronę opozycji. W latach 2006–2008 magnat medialny był zwolennikiem i partnerem premiera Gruewskiego, jednak w 2009 roku jego telewizja zmieniła front i zaczęła emitować materiały krytyczne wobec WMRO⁴⁴. Dwa lata później A1 i trzy dzienniki zostały zamknięte po tym, jak Urząd Skarbowy nakazał natychmiastową zapłatę ponad 1 mln euro podatków. Ramkowski został aresztowany pod zarzutem przestępstw podatkowych i prania pieniędzy oraz skazany na 13 lat więzienia (w 2017 roku opuścił więzienie po 7 latach; oficjalnie na tymczasowe leczenie)⁴⁵. Los A1 podzieliła w 2015 roku telewizja Telma TV. Najpierw właściciele kanału nętkano wysokimi karami finansowymi, następnie aresztowano⁴⁶.

Mechanizmem wasalizacji prywatnych mediów stosowanym przez WMRO było także uzależnienie środków masowej informacji od dochodów z reklam zamawianych przez rząd. W raporcie z 2014 roku Freedom House oszacował, że co najmniej 1% rocznego budżetu państwa (20 mln euro) wydawano na kampanie reklamowe, z czego zdecydowaną większość pieniędzy otrzymywały media⁴⁷. W rezultacie, by przetrwać finansowo, rywalizowały one na dostosowywanie publikowanych i emitowanych treści do interesów rządzących i powiązanych z nimi podmiotów gospodarczych. Formalnie większość mediów była w rękach prywatnych, ale rząd – znajdując się w czołówce największych reklamodawców w kraju (w 2013 roku uplasował się na pierwszym miejscu) – wpływał na treść przekazu⁴⁸. Przy braku oficjalnych kryteriów podziału państwowych funduszy na reklamę rządzący faworyzowali przychylnie sobie media.

Jednym z narzędzi ataków na wolność mediów było wszczynanie spraw przeciwko dziennikarzom i właścicielom grup medialnych o zniesławienie i pomówienie. Za przewidziane w kodeksie karnym zniesławienie i pomówienie groziły wysokie kary finansowe lub więzienie. Wśród oskarżających dominowali politycy, choć dziennikarzy regularnie pozywali także sędziowie, urzędnicy i przedsiębiorcy. W 2011 roku Jadranka Kostowa, redaktor niezależnej gazety „Fokus”, zapłaciła 15 000 euro za „zaszkodzenie reputacji” byłego ministra spraw zagranicznych, Antonio Miłoszowski. Sąd Najwyższy w Skopje uznał ją za winną, wyjaśniając, że tytuł jej artykułu – „W jaki sposób stowarzyszenia kierowców stają się firmami rodzinnymi

⁴³ S. Dimovski, "Velija Ramkovski – Shady Tycoon Or Media Hero?", *Balkan Insight*, 2 grudnia 2010, <https://balkaninsight.com/2010/12/02/velija-ramkovski-shady-tycoon-or-media-hero/> (dostęp: 2 czerwca 2019).

⁴⁴ Reporters Without Borders, "Disastrous summer for Macedonian media, with TV station and three dailies closed", styczeń 2016, <https://rsf.org/en/news/disastrous-summer-macedonian-media-tv-station-and-three-dailies-closed> (dostęp: 10 października 2018).

⁴⁵ Faktor, "Dosie Ramkovski: Velija si dojde doma, dali A1 ke se vrati vo eterot?", sierpień 2017, <https://faktor.mk/dosie-ramkovski-velija-si-dojde-doma-dali-a1-ke-se-vrati-vo-eterot> (dostęp: 28.06.2019).

⁴⁶ J. Shishovski, K. Lechevska "Overregulation as a Means of Control: Stifling the Media freedom and Educational System in Macedonia", *Journal of Politics, Gender and Culture*, 2015-2016, <https://www.identitiesjournal.edu.mk/index.php/IJPGC/article/view/309/218> (dostęp: 12 maja 2019) s. 111.

⁴⁷ Freedom House, "Nations in Transit 2014 - Macedonia", <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

⁴⁸ Association of Journalists of Macedonia, "Summary of the Media Situation in Macedonia", lipiec 2014, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/MKD/INT_CCPR_IFL_MKD_17674_E.pdf (dostęp: 11 sierpnia 2018).

Antonio Miłoszowski” – uderzył w dobre imię byłego szefa dyplomacji⁴⁹. Ostatecznie, pod presją społeczną i międzynarodową, w 2012 roku władze usunęły z kodeksu karnego przepisy regulujące zniesławienie i pomówienie, ale prawo cywilne dalej przewidywało wysokie kary finansowe (do 2000 euro dla dziennikarzy, 10 000 dla redaktorów i 15 000 dla właścicieli spółek)⁵⁰.

Przeciwko niepokornym dziennikarzom uruchomiono także machinę państwową. Ingerencja władzy wykonawczej w prace wymiaru sprawiedliwości była szczególnie widoczna w głośnej sprawie Tomisława Keżarowskiego⁵¹. Dziennikarza oskarżono o ujawnienie tożsamości świadka koronnego w artykule, który opublikował pięć lat wcześniej. Przez kilka miesięcy Keżarowskiego przetrzymywano w areszcie tymczasowym, a w październiku 2013 roku usłyszał on wyrok czterech i pół roku więzienia. Sprawa wywołała falę międzynarodowego oburzenia, a setki macedońskich dziennikarzy wyszły na ulice. W trakcie protestów wyciekły nowe informacje dotyczące sprawy o morderstwo, o której pisał Keżarowski. Okazało się, że zeznania świadka były wymuszone przez policję, a status świadka koronnego zyskał on dopiero w 2010 roku, tj. dwa lata po publikacji artykułu Keżarowskiego. Wielu obserwatorów zwracało także uwagę, że areszt dziennikarza nastąpił, gdy ten pracował nad śledztwem w sprawie śmierci Nikoły Mladenowa, właściciela krytycznej wobec władz gazety „Fokus”.

Środowisko medialne szykanowano także poprzez selektywne nakładanie kar na antyrządowe media za niestosowanie się do gąszczu regulacji. Przykładowo na właściciela oraz redaktorów niezależnej stacji Telma TV wielokrotnie nakładano wysokie grzywny za wykroczenia takie jak granie muzyki ludowej tylko przez 3 godziny 14 minut i 56 sekund tygodniowo, a tym samym niezastosowanie się do ustawowego pułapu minimum czterech godzin⁵².

WMRO forsowała też „reformę” mediów. W grudniu 2013 roku parlament przyjął ustawę o mediach i ustawę o usługach audiowizualnych. Oba akty przyjęto w przyspieszonym i nietransparentnym trybie⁵³. Na ich mocy powstała nowa, zdominowana przez stronników rządu komisja regulacyjna z uprawnieniami do nakładania wysokich kar i odbierania mediom licencji. Protesty w kraju oraz zastrzeżenia Rady Europy i OBWE wymusiły na rządzie wprowadzenie do

⁴⁹ Freedom House, "Nations in Transit 2012 - Macedonia", <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

⁵⁰ Reporters Without Borders, "Never-ending decline of Macedonia's media", czerwiec 2016, <https://rsf.org/en/news/never-ending-decline-macedonias-media> (dostęp: 7 maja 2019).

⁵¹ Helsinki Committee for Human Rights of the Republic of Macedonia, "Judiciary and Fundamental Rights in the Republic of Macedonia", lipiec 2015, https://epi.org.mk/docs/Analiza_Poglavje23_en.pdf (dostęp: 11 maja, 2019) s. 17.

⁵² Amnesty International, "Former Yugoslav Republic of Macedonia: Submission to the Human Rights Committee", czerwiec-lipiec 2015, <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR6517682015ENGLISH.pdf> (dostęp: 7 maja 2019) s. 40.

⁵³ Freedom House, "Nations in Transit 2014 - Macedonia", <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

ustaw poprawek⁵⁴. Na początku 2014 roku nacjonałiści złagodzili przyjęte rok wcześniej przepisy, by jeszcze we wrześniu tego samego roku ponownie wzmocnić pozycję szefa Agencji ds. Medialnych Usług Audio i Audiowizualnych w nakładaniu sankcji na media.

5. Propaganda populistyczno-nacjonalistyczna

Korzystając z przejętych mediów, WMRO konsolidowało swój elektorat także poprzez uciekanie się do agresywnej populistyczno-nacjonalistycznej retoryki i propagandy, w tym:

- stosowania agresywnej retoryki populistycznego podziału – „my” kontra wrodzy „oni”;
- podsycania nastrojów antyzachodnich i animozji albańsko-macedońskich;
- kreowania nowych mitów narodowych i działalności w sferze symbolicznej, m.in. poprzez masowe wznoszenie pomników (tzw. ustarożytnianie);

Gruewski i jego zwolennicy sięgali po populistyczno-nacjonalistyczną retorykę podziału, wykorzystując społeczne resentymenty, w szczególności rozczarowanie transformacją ustrojową i Zachodem, podziały etniczne oraz spory o to, co konstytuuje tożsamość macedońską. WMRO brało w obronę „przegranych” zarówno transformacji ustrojowej, jak i socjalizmu. Wrogiem byli nie tylko post-komunistyczni socjaldemokraci, ale także inteligencja, niezależne media i nastawione prozachodnio organizacje pozarządowe. W populistycznej propagandzie grupy te przedstawiane były często jako monolit, raz oskarżany o kontynuowanie spuścizny socjalistycznej, innym razem obciążany grzechami transformacji ustrojowej. Na tym tle Gruewski podkreślał swoją antyestablishmentową orientację⁵⁵.

Nacjonałiści rysowali wizję Macedonii podzielonej na dwa obozy – „my” i wrodzy „oni”. Gruewski często sięgał po język konfrontacji. Na przykład w 2009 roku, kiedy rządzący po raz pierwszy zderzyli się ze zdecydowanym sprzeciwem wobec prowadzonej przez nich polityki, premier zwrócił się do członków swojej partii, nawołując: „Nadszedł czas, abyśmy przystąpili do ostatecznej bitwy z resztkami transformacji. (...) Nadszedł czas ostatecznej bitwy z politykami, którzy nie pozostawili nic poza zniszczeniem i ubóstwem. (...) W ostatnich kilku wyborach zostali

⁵⁴ Freedom House, “Nations in Transit 2015 - Macedonia”, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2015/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

⁵⁵ L. Petkovski, “Authoritarian Populism and Hegemony: Constructing ‘the People’ in Macedonia’s illiberal discourse”, *Contemporary Southeastern Europe*, 2015, 3(2), s 52.

pokonani, ale nie zniknęli!”⁵⁶. W retoryce WMRO odmawiano racji bytu autentycznej opozycji obywatelskiej, przedstawiając ją jako spisek przeciwko „ludowi”, kontrolowany albo przez parlamentarne partie opozycyjne, albo przez zagranicę. Wskrzyszono także formułę kontrprotestu, wspierając kontrakcje przeprowadzane równolegle do protestów organizowanych przez społeczeństwo obywatelskie⁵⁷. Jedną z grup uznawanych za bojowe wsparcie WMRO byli etnicznie macedońscy kibice piłkarscy⁵⁸.

Partia rządząca podsyciała też nastroje antyzachodnie i animozje albańsko-macedońskie. WMRO ukuła mit o zdradzie Zachodu, powołując się na wydarzenia historyczne: w 1991 roku UE nie uznała niepodległości Skopje ze względu na jego spór z Atenami; dziesięć lat później elity europejskie zmusiły Macedończyków do zawarcia porozumienia z albańską mniejszością, nadającego jej większe prawa; a w latach 2008–2009 UE pozwoliła Grecji blokować członkostwo Macedonii w NATO i UE wbrew wyrokom międzynarodowych trybunałów. WMRO usiłowała przekonać społeczeństwo, że integracja europejska jest jednoznaczna z wyrzeczeniem się tożsamości narodowej. Z kolei podziały wewnętrzne podsycano m.in. przez blokowanie prób nadania większych praw mniejszości albańskiej. W szczególności w latach 2015–2016, gdy WMRO zaczęła tracić grunt pod nogami, ugrupowanie podjudzało swoich zwolenników do prowokacji, które podwyższyły temperaturę napięć etnicznych. Z kolei SDSM (głównego rywala WMRO) oskarżano o zdradę ze względu na koncyliacyjne podejście do Zachodu i mniejszości albańskiej⁵⁹.

Ważnym elementem konsolidacji władzy był radykalny program tzw. ustarożytniania. WMRO wykorzystała przy tym spór o to, co konstytuuje macedońską tożsamość narodową. Za czasów Socjalistycznej Republiki Macedonii, wchodzącej w skład Jugosławii, tożsamość Macedończyków osnuto wokół Słowian, którzy w VI i VII wieku osiedlili się na Bałkanach. I choć dziedzictwo starożytnej Macedonii funkcjonowało w oficjalnej socjalistycznej narracji, to odwołania do niego miały charakter podrzędny. Na początku lat 90., wraz ze zmianą ustrojową i upadkiem socjalizmu odżyły dyskusje na temat proveniencji Macedończyków. Coraz częściej akcentowano historyczną ciągłość między starożytnymi (tj. wywodzącymi się od Aleksandra Macedońskiego) i współczesnymi Macedończykami (tj. wywodzącymi się od bałkańskich Słowian). Jednak stopniowo, chcąc uniknąć zaogniania grecko-macedońskich stosunków, władze w Skopje zerwały z odwołaniami do starożytnych korzeni.

⁵⁶ Tamże, s. 56.

⁵⁷ Tamże, s. 58.

⁵⁸ J. Davies, "Is Macedonia on the Brink of Another Ethnic Conflict?", Vice, lipiec 2014, https://www.vice.com/en_au/article/exm54w/albanians-in-macedonia-are-pissed-off-jack-davies-777 (dostęp: 27 czerwca 2019).

⁵⁹ Zobacz na przykład: L. D. Frckoski, "Authoritarian Populism in Transitional Democracies of Western Balkans", *South-East European Journal of Political Science*, Vol. 2(1), 2014, s. 329-340; L. Petkovski, "Authoritarian Populism and Hegemony: Constructing 'the People' in Macedonia's illiberal discourse", *Contemporary Southeastern Europe*, 2015, 3(2), s. 44-66; M. Maleska, "Dangerous Sentiments: Nationalism and Politics in Macedonia", *Proceedings from the International scientific conference - CEEOL*, 1/2012, s. 285-290.

Dopiero po przejściu władzy WMRO zaczęła forsować zrewidowaną historię Macedonii, w której do epoki Aleksandra Wielkiego nawiązywano jako do złotego wieku⁶⁰. Początkowo „ustarożytnianie” było wykorzystywane do wskrzeszenia poczucia dumy narodowej wśród etnicznych Macedończyków. Jednak wraz z zablokowaniem w 2008 roku euroatlantyckich aspiracji Macedonii przez Grecję, „ustarożytnianie” przerodziło się w narzędzie mobilizacji politycznej i przybrało wymiar masowej produkcji tradycji⁶¹.

W propagowanie nowej narracji historycznej zainwestowano wiele zasobów, wyrosła m.in. wspierana przez WMRO nowa inteligencja, która usiłowała legitymizować nowe mity (często pseudonaukowymi metodami). Przykładowo Instytut Narodowej Historii dokonał rewizji swojego wcześniejszego stanowiska i ogłosił, że podczas interakcji południowych Słowian z rdzennymi starożytnymi Macedończykami, to starożytne cechy wzięły górę w charakterze narodowym Macedończyków⁶². Do pracy ruszyli także archeologowie finansowani przez rząd. Kontrowersyjny archeolog Pasko Kuzman, którego WMRO wyniosło na stanowisko przewodniczącego rządowego Biura Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, stał się nagle postacią publiczną, przemawiającą obok samego premiera Gruewskiego i prezydenta Górgie Iwanowa. Kuzman głosił, że jedynym sposobem, aby Macedonia wygrała spór z Grecją, jest udowodnienie przez prowadzenie wykopalisk archeologicznych, że etniczni Macedończycy są potomkami starożytnych Macedończyków⁶³.

Nacjonałiści sięgnęli także po politykę symboliczną. W ślad za nadaniem lotnisku w Skopje imienia Aleksandra Macedońskiego w 2009 roku stadion w stolicy przemianowano na Arenę Narodową Filipa II⁶⁴. WMRO ustanowiła także nowe tradycje i wskrzesiła stare. Przywrócono starodawne macedońskie święto powitania wiosny, Xandika, podczas którego uczestnicy obchodów paradowali w strojach nawiązujących do falangi Aleksandra Wielkiego. Z kolei obchody Dnia Republiki, święta narodowego upamiętniającego ustanowienie krótkotrwałej Republiki Kruszewskiej w 1903 roku, dostosowano do dominującej starożytnej narracji. Jeźdźcy przebrani za dziewiętnastowiecznych rewolucjonistów zostali zastąpieni przez żołnierzy Aleksandra⁶⁵.

Ponadto, dzięki kontroli mediów, ukutą przez nacjonalistów narrację historyczną propagowano w środkach informacji masowej. Przykładowo na zlecenie rządu wyprodukowano

⁶⁰ I. Stefoska, D. Stojanov, “A tale in stone and bronze: old/new strategies for political mobilization in the Republic of Macedonia”, *Nationalities Papers*, vol. 45(3), 2017, s. 360.

⁶¹ A. Vangeli, “Nation-building ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia”, *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, vol. 39, 2011, s. 13-32.

⁶² Tamże, s. 20.

⁶³ S. Dimovski, “Macedonia’s ‘Indiana Jones’ Scorns Retiring at 65,” *Balkan Insight*, listopad 2012, <https://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-indiana-jones-scorns-retiring-at-65> (dostęp: 9 grudnia 2018).

⁶⁴ R. Peshkopia, *Conditioning Democratization. Institutional Reforms and EU Membership Conditionality in Albania and Macedonia*, Anthem Press, 2015, s. 184.

⁶⁵ A. Vangeli, “Nation-building ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia”, *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, vol 39, 2011, s. 19.

wideoklipy mające „podbudować narodową godność i optymizm”. Filmiki przedstawiały Aleksandra Macedońskiego jako niezłomnego wojownika, który nie poddaje się bez walki, bo dawanie za wygraną – jak przekonywał w klipie starożytny władca – to nie po „macedońsku”^{66,67}. Nowe narracje zalały ekranów telewizorów. W latach 2013–2015 telewizja publiczna wydała 1,8 mln euro na produkcję ponad 70 filmów dokumentalnych. Treści były w dużej mierze dyktowane przez samego Gruewskiego. Na jednej z taśm, które wyciekły w 2015 roku, premier instruował ministra transportu, że kontrolowany przez niego budżet „jest winien” pół miliona euro na filmy dokumentalne o „macedońskiej walce”. Propaganda historyczna była następnie bez końca powtarzana. Według BIRN, niezależnej macedońskiej organizacji pozarządowej, kanały prorządowe emitowały historyczne programy przez cztery godziny dziennie⁶⁸.

Ważny wydzźwięk propagandowy miał w szczególności projekt „Skopje 2014”, który zakładał budowę setek pomników i tysięcy tablic oraz przemienił Skopje w przedziwny park historyczny. Ponieważ „ustarożytnianie” było instrumentem politycznym, nieścisłości historyczne lub niespójności narracji nie stanowiły problemu. I tak Skopje stało się domem dla rzeźb Aleksandra Wielkiego, Matki Teresy i bohaterów imperium osmańskiego⁶⁹. „Pomnikomania”, która stała się symbolem masowej produkcji tradycji przez WMRO, miała negatywny wpływ na stosunki międzyetniczne i międzynarodową pozycję kraju. Na manipulacje historyczne WMRO zwrócił uwagę m.in. Parlament Europejski, wyrażając zaniepokojenie „zjawiskiem tzw. ustarożytniania, które może spowodować eskalację napięć pomiędzy sąsiadami i stworzyć nowe podziały wewnętrzne”⁷⁰.

Ekspozowanie starożytnego dziedzictwa Macedonii czyniło niemożliwym porozumienie się z Atenami, a tym samym blokowało integrację Skopje z NATO i UE. Polityka ta zaogniała także stosunki macedońsko-albańskie. Zdaniem Sama Waknina, współarchitekta „ustarożytniania” i doradcy premiera Gruewskiego, polityka ta miała mieć wydzźwięk bardziej antyalbański aniżeli antygrecki: z jednej strony poprzez „marginalizację Albańczyków”, a z drugiej poprzez „stworzenie tożsamości, która nie pozwoli im stać się Macedończykami”⁷¹. Mimo tej deklaracji fakt, że rząd przystąpił pełną parą do „ustarożytniania” tuż po szczycie

⁶⁶ Tamże, s. 18.

⁶⁷ Nacjonalistom wyjątkowo nie na rękę były historyczne kontrowersje o orientacji seksualnej Aleksandra Macedońskiego.

⁶⁸ V. Apostolov, T/ Chausidis, „Macedonia Broadcaster Blew Millions on VMRO DPMNE’s History Movies,” *Balkan Insights*, 22 grudnia 2017, <https://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-broadcaster-blew-millions-on-vmro-dpmne-s-history-movies-12-20-2017-1> (dostęp: 2 czerwca 2019).

⁶⁹ M. Santora, „Dancing Nymphs and Pirate Ships: Notes from a Capital of Kitsch,” *New York Times*, Marzec 2018, <https://www.nytimes.com/2018/03/28/world/europe/macedonia-skopje.html> (dostęp: 1 grudnia 2018).

⁷⁰ Parlament Europejski, Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 lutego 2010 r. w sprawie sprawozdania dotyczącego postępów Byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii w 2009 r., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:341E:0054:0059:PL:PDF> (dostęp: 10 sierpnia, 2018). Podobne zastrzeżenia UE wyraziła w rezolucjach PE na temat sprawozdań z postępów w 2010, 2011 i 2013 roku.

⁷¹ Cytat za: R. Peshkopia, *Conditioning Democratization. Institutional Reforms and EU Membership Conditionality in Albania and Macedonia*, Anthem Press, 2015, s. 185.

NATO w Bukareszcie, świadczy o jego – w pierwszej kolejności – antygreckim wymiarze. Ta retoryka macedońskiego nacjonalistycznego natchnienia stanowiła dla dużej części etnicznych Macedończyków rekompensatę za zacofanie⁷². Wielu Macedończyków czerpało satysfakcję z przekonania, że są potomkami Aleksandra Wielkiego, i wspierało WMRO, która przywróciła im dumę narodową.

6. Gigantyczny system klientelistyczny i korupcja na najwyższym szczeblu

Nacjonałiści rozszerzali swoje wpływy i kupowali lojalność swoich popleczników poprzez gigantyczny system klientelistyczny, który polegał m.in. na:

- zawłaszczeniu sektora publicznego poprzez masowe obsadzanie stanowisk osobami dyspozycyjnymi wobec partii rządzącej;
- wykorzystywaniu systemu zamówień publicznych do kupowania lub nagradzania lojalności wobec partii rządzącej czy uzyskiwania personalnych korzyści.

Traktowanie państwa jako łupu partii rządzącej ma w Macedonii długą tradycję. Po upadku socjalizmu poprzednicy nacjonalistów także rozszerzali swoje wpływy polityczne poprzez patronaż, jednak dopiero WMRO zdołała skutecznie zawładnąć organami państwowymi⁷³. Klientelizm polityczny definiuje się zwykle jako związek między wybranymi obywatelami/wyborcami (klientami) i partiami politycznymi/osobami u sterów władzy (patronami)⁷⁴. Związki tego typu cechuje asymetryczna relacja między patronem a klientem pod względem rozkładu siły i zasobów. Powiązanie opiera się na transakcjach partykularnych, tj. mających na względzie interes jej uczestników, a nie ogółu społeczeństwa⁷⁵. Ze względu na trwałość relacji klientelizm polityczny może mieć charakter wyborczy bądź systemowy. W pierwszym przypadku częstą praktyką jest kupowanie głosów (jednorazowa wymiana pieniędzy

⁷² A. Vangeli, "Nation-building ancient Macedonian style: the origins and the effects of the so-called antiquization in Macedonia", *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, vol. 39, 2011, s. 22.

⁷³ T. Cierco, "Public administration reform in Macedonia", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 46, 2013, www.tarjomeshode.com/files/enf/MECH-9680-t.pdf (dostęp: 11 listopada 2018).

⁷⁴ J. Hopkin, "Conceptualizing Political Clientelism: Political Exchange and Democratic Theory", referat zaprezentowany na rocznej konferencji APSA, Filadelfia, sierpień 2006.

⁷⁵ Krzysztof Nowakowski, "Klientelizm jako forma korupcji", *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, rok LXIX - zeszyt 1 - 2007, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/5190> (dostęp: 12 listopada 2018).

lub dóbr za głosy; więcej w punkcie 7). Klientelizm polityczny o charakterze systemowym cechuje znacznie szerszy katalog zachęt, począwszy od mecenatu partyjnego w zatrudnieniu, po preferencyjne traktowanie w transakcjach z instytucjami państwowymi i arbitralną redystrybucję subwencji państwowych celem kupienia poparcia⁷⁶.

Nacjoniści na czele z Gruewskim zbudowali w Macedonii rozległy system klientelistyczny. W szczególności rządzący zawłaszczyli sektor publiczny poprzez masowe obsadzanie stanowisk osobami dyspozycyjnymi wobec partii, które obok wydawania korzystnych decyzji dostarczały odpowiednią ilość głosów podczas wyborów. Proceder objął m.in. policję, prokuraturę, sądy i administrację⁷⁷. Zaraz po wygranych wyborach, w sierpniu 2006 roku, WMRO przystąpiła do „zwolnień na dużą skalę” w administracji publicznej, co według raportu Komisji Europejskiej zakłóciło funkcjonowanie aparatu państwa przez „sporą część 2007 roku”⁷⁸.

Relacje klientelistyczne są zazwyczaj trudne do uchwycenia i zmierzenia. W Macedonii skandal podsłuchowy, który w wybuchł w 2015 roku (szerzej w następnych punktach), obnażył praktykę odgórnego sterowania zatrudnieniem w sektorze publicznym przez Gruewskiego i jego popleczników. Na wyciekłych taśmach minister spraw wewnętrznych Gordana Jankuloska otrzymywała bezpośrednie instrukcje o tym, kogo należy zatrudniać, m.in. od premiera Gruewskiego oraz jego kuzyna Saszo Mijałkowa, sprawującego funkcję szefa tajnej policji⁷⁹. Jednocześnie zwalniano osoby powiązane z opozycją polityczną. Przed wybuchem skandalu do mediów okazjonalnie przedostawały się fragmentaryczne informacje o tym, jak funkcjonuje machina zależności zbudowana przez nacjonalistów. Na przykład kanał A1 (tuż przed zamknięciem przez władze) wyemitował materiał, który pokazywał, jak WMRO zastrasza urzędników państwowych, by dostarczali listy z minimum 25 nazwiskami wyborców, którzy zagłosują na rządzących⁸⁰.

Przy masowym upartyjnieniu aparatu państwa nacjoniści żerowali m.in. na wysokim poziomie bezrobocia w kraju⁸¹. Macedonię przez lata cechował jeden z najwyższych wskaźników bezrobocia w Europie – w latach 2006–2013 przekraczał on 30%. Zatrudnienie w

⁷⁶ J. Bliznakovski, B. Gjuzelov, M. Popovikj, “The Informal Life of Political Parties in the Western Balkan Societies”, *Institute for Democracy ‘Societas Civilis’ Skopje*, wrzesień 2017, https://www.academia.edu/37909233/The_Informal_Life_of_Political_Parties_in_the_Western_Balkan_Societies (dostęp: 15 listopada 2018).

⁷⁷ M. Szpala, “Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów”, *OSW*, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

⁷⁸ Komisja Europejska, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2007 Progress Report”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/fyrom_progress_reports_en.pdf (dostęp: 15 sierpnia 2018).

⁷⁹ S. J. Marusic, “Macedonia Ruling Party ‘Distributed State Jobs to Members’”, *Balkan Insight*, kwiecień 2015 <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-tapes-reveal-massive-party-employment> (dostęp: 20 listopada 2018).

⁸⁰ Freedom House, “Nations in Transit 2012 - Macedonia”, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

⁸¹ Analytica Thinking Laboratory, “Politicization in the Macedonian Public Administration”, lipiec 2011, <https://www.analyticamk.org/images/stories/files/report/2011/044/11044policyreport.pdf> (dostęp: 12 listopada 2018).

sektorze publicznym pozwalało nacjonalistom sztucznie obniżyć statystyki i jednocześnie zasilić zasoby WMRO o nowych posłusznych urzędników. Angaże oferowano partyjnym lojalistom oraz bliskim działaczy partyjnych. W patronażu górowała WMRO, ale i DUI rozdawało stanowiska swoim poplecznikom. Narodził się proceder „domowego zatrudnienia”. Część biurokratów, która otrzymywała pensje z budżetu państwa, nie pojawiała się w swoich miejscach zatrudnienia i pracowała z domu⁸². Co więcej, płace w sektorze publicznym wzrosły do poziomów wyższych niż w sektorze prywatnym⁸³. Spekulacje na temat liczby zatrudnionych w sektorze publicznym przerwało Ministerstwo Społeczeństwa Informacyjnego i Administracji, które oszacowało, że w 2016 roku w sektorze publicznym zatrudnionych było 129 653 osoby⁸⁴ (19%; średnia dla krajów OECD w 2015 roku to 18%)^{85,86}. Liczba ta wydaje się być jednak znacząco zaniżona (np. część osób zatrudnionych było na umowach cywilnoprawnych nieuwzględnianych w statystykach)⁸⁷. Wielu analityków uważa, że była ona bliższa 180 000 osób⁸⁸. Należy też podkreślić, że wskazane 19% nie obejmuje spółek skarbu państwa oraz przedsiębiorstw zaprzyjaźnionych z rządem oligarchów.

W Macedonii w procesie prywatyzacji wyrosli rodzimi oligarchowie, cieszący się także wpływami politycznymi. Zwyczajowo, wraz ze zmianą elit politycznych front zmieniali także biznesmeni, ale wraz z przejściem władzy przez nacjonalistów relacja nabrała jeszcze bardziej poufatego charakteru. Rząd i prorządowi biznesmeni byli powszechnie uznawani za największego pracodawcę w kraju, kontrolującego większość segmentów gospodarki⁸⁹. Departament Stanu USA podaje, że w Macedonii istnieje około 120 przedsiębiorstw państwowych, w których udziałowcem jest rząd centralny albo władze lokalne. Raport Transparency International z 2016 roku ocenił, że „decyzje polityczne dotyczące przedsiębiorstw państwowych, takie jak zatrudnienie, często podejmowane są zgodnie z potrzebami politycznymi rządzącego establishmentu, (...) a nie z rzeczywistymi potrzebami

⁸² T. Cierco, „Public administration reform in Macedonia”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 46, 2013, www.tarjomeshode.com/files/enf/MECH-9680-t.pdf (dostęp: 11 listopada 2018).

⁸³ The World Bank group, „Former Yugoslav Republic of Macedonia employment and Job Creation: Labor Market assessment 2007-2011”, styczeń 2014, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22529?show=full> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 14–15.

⁸⁴ Kurir, „Nearly 130,000 people employed in Macedonia’s public sector: report”, marzec 2017, www.kurir.mk/en/?p=57175, (dostęp: 22 listopada 2018).

⁸⁵ Baza danych OECD.stat, <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=78408> (dostęp: 10 listopada 2018).

⁸⁶ Jeden z ośrodków badawczych (który także utrzymuje liczbę zatrudnionych na poziomie około 130 tys w 2015 roku) zwraca uwagę na wysoką dynamikę wzrostu zatrudnienia. Między 2005-2015 rokiem, w sektorze publicznym miało przybyć co najmniej 36,150 pracowników, a wskaźnik wzrostu – w przeciwieństwie do większości krajów europejskich – nie spadł nawet podczas kryzysu finansowego. Zob: Center for Change Management, „How many employees are there in the public administration of the Republic of Macedonia”, <https://www.cup.org.mk/publications/Binder3.pdf> (dostęp: 2 czerwca 2019).

⁸⁷ M. Szpala, „Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów”, OSW, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

⁸⁸ Departament Stanu USA, „2018 Country Reports on Human Rights Practices: North Macedonia”, 13 marca 2019, <https://www.state.gov/reports/2018-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

⁸⁹ G. Georgiev, K. Kolozova, „A House Ready to Crumble? Putting Back the Building Blocks of Macedonia’s Parliamentary Democracy”, National Endowment for Democracy, *Institute of Social Science and Humanities Skopje*, marzec 2018, www.isshs.edu.mk/wp-content/uploads/2018/03/A-House-Ready-to-Crumble-1.pdf (dostęp: 10 października 2018).

przedsiębiorstw państwowych”⁹⁰. W marcu 2018 roku nowy rząd oszacował, że w spółkach skarbu państwa zatrudnionych jest ok. 8 600 osób⁹¹. Kłóci się to jednak z doniesieniami truthmeter.mk, projektu współsponsowanego przez National Endowment for Democracy, który liczbę tę szacuje na ponad 30 000 osób (sama spółka energetyczna ELEM miała w 2016 roku zatrudniać 4892 pracowników)⁹².

Obok rozrośniętego systemu klientelistycznego rządu Gruewskiego cechowała korupcja na najwyższym szczeblu. Organizacje międzynarodowe alarmowały o braku przejrzystości wydatków publicznych. Według raportu z 2013 roku wydanego przez Centrum Komunikacji Społecznej, organizację pozarządową z siedzibą w Skopje, w przypadku 25% przetargów na zamówienia publiczne w konkursie uczestniczyła tylko jedna firma. Ponadto instytucje państwowe unikały ujawniania informacji o składanych ofertach. Na przykład, mimo obowiązku przeprowadzania aukcji elektronicznych, w 2013 roku 38% aukcji odbyło się poza systemem e-przetargów. Kontrakty były także często podpisywane bez wcześniejszych wezwań do składania ofert⁹³. Podobnie jak w przypadku obsadzania stanowisk w sektorze publicznym skandal z 2015 roku rzucał światło na kulisy nadużyć. Opublikowane taśmy ukazały m.in., jak premier oraz inni prominentni politycy i urzędnicy czerpali korzyści z wielomilionowych rządowych kontraktów, ustawiali przetargi tak, by mogła wygrać np. firma związana ze znanym prorządowym dziennikarzem oraz jak pozyskiwano pieniądze od zwycięzców przetargów, by przeznaczyć je na cele partyjne⁹⁴.

System klientelistyczny i korupcję establishmentu najlepiej ilustruje szereg spraw wszczętych przeciwko Gruewskiemu po odsunięciu go od władzy. Na podstawie materiałów z upublicznionych taśm były premier Macedonii został skazany na dwa lata więzienia za zakup luksusowego mercedesa za państwowe pieniądze. Obok sprawy o kryptonimie „czołg”, w której zapadł prawomocny wyrok, toczą się inne dochodzenia. Prokuratura oskarża Gruewskiego i jego współpracowników m.in. o złamanie prawa zamówień publicznych poprzez przyznanie kontraktu o wartości 570 mln euro na budowę dwóch odcinków autostrady preferowanej firmie budowlanej. Bada też zaangażowanie byłego premiera i dziesięciu innych członków WMRO w nielegalne finansowanie partii przez pranie pieniędzy⁹⁵. Jednak to, czy sprawiedliwość

⁹⁰ Departament Stanu USA, "2018 Investment Climate Statements: Macedonia", 19 lipca 2018, <https://www.state.gov/reports/2018-investment-climate-statements/macedonia/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

⁹¹ Tamże.

⁹² Truthmeter, "Counter-spin: There are new workplaces, but they are paid for from the budget", 18 października 2019, <http://truthmeter.mk/counter-spin-there-are-new-workplaces-but-they-are-paid-for-from-the-budget/> (dostęp: 2 czerwca 2019).

⁹³ Freedom House, "Nations in Transit 2014 - Macedonia", <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

⁹⁴ Freedom House, "Nations in Transit 2016 - Macedonia", <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/macedonia> (dostęp: 11 października 2018).

⁹⁵ S. J. Marusic, "Macedonia's Ousted PM Awaits Four Trial Verdicts", Czerwiec 2018, *Balkan Insight*, www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-ousted-pm-faces-four-more-trials-06-06-2018, (dostęp: 16 listopada 2018).

dosięgnięciu Gruewskiego, stoi pod znakiem zapytania, gdyż był premier w listopadzie 2018 roku zbiegł do Węgier, gdzie uzyskał azyl polityczny od Viktora Orbána⁹⁶.

7. Machinacje przy urnach wyborczych

Kolejne sprawy wszczęte przeciwko Gruewskiemu rzucają światło na inną cechę zbudowanego przez niego systemu rządów: oszustwa wyborcze. Lider nacjonalistów – oraz przedstawiciele WMRO, oskarżani są o zawiązanie zorganizowanej grupy przestępczej, nadużywanie majątku państwowego podczas kampanii wyborczych oraz naruszenie wolności wyborców⁹⁷.

Wszystkie wygrane przez WMRO-DUI wybory parlamentarne odbyły się w trybie przyspieszonym, co dawało większości parlamentarnej możliwość zadecydowania o dogodnym dla niej terminie (nierzadko reżyserowano także kryzysy do nich prowadzące⁹⁸). W przeciągu prawie dziesięciu lat u władzy koalicja WMRO-DUI wygrała dziesięć wyborów z rządu (parlamentarne w 2008, 2011, 2014 i 2016 roku; prezydenckie w 2009 i 2014 roku; lokalne w 2009 i 2013 roku)⁹⁹. W październiku 2011 roku rząd odwołał oficjalny spis ludności zaledwie na kilka dni przed jego zakończeniem. Macedoński dziennikarz Manczo Mitewski, powołując się na źródła bliskie WMRO, twierdzi że partia Gruewskiego sporządziła za to własny spis, odnotowując, kto na kogo głosuje, kto się waha i kto opuścił kraj. W ten sposób WMRO wiedziało, kogo zachęcać marchewką, a kogo straszyć kijem¹⁰⁰. Inżynierię wyborczą nacjonalistów można podzielić na: korupcję wyborczą (co pokrywa się z klientelizmem wyborczym) oraz przestępstwa wyborcze.

W pierwszy przypadku WMRO w dużej mierze bazowała na obywatelach zależnych od państwa. Sporządzano listy odbiorców pomocy społecznej, by wiedzieć kogo „pouczyć” o konieczności wzięcia udziału w wyborach, a także listy osób (głównie ludności romskiej), którym obiecywano otrzymanie zasiłku, jeśli zagłosują na partię rządzącą. Pracowników administracji społecznej (np. nauczycieli w gminie Centar) instruowano, by dowiedli swojej lojalności,

⁹⁶ The Guardian, "Anti-asylum Orbán makes exception for a friend in need", listopad 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/20/anti-asylum-orban-makes-exception-for-a-friend-in-need> (dostęp: 29 listopada 2018).

⁹⁷ S. J. Marusic, "Macedonia's Ousted PM Awaits Four Trial Verdicts", Czerwiec 2018, *Balkan Insight*, www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-s-ousted-pm-faces-four-more-trials-06-06-2018, (dostęp: 16 listopada 2018).

⁹⁸ Zob: M. Mitevski, "Captured state. Understanding the Macedonian case", Friedrich Ebert Stiftung, 2018, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15211.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 241.

⁹⁹ Tamże, s. 144.

¹⁰⁰ Tamże, s. 145-146.

stawiając na kartach do głosowania trójkąty zamiast kótek¹⁰¹. Obywatele na państwowych pensjach zmuszani byli także do rekrutowania nowych wyborców spośród swoich znajomych, rodziny itd.¹⁰². Co więcej, w przededniu głosowania kupowano głosy „niezdecydowanych”. Wśród ubogich, a w szczególności w romskich gettach, rozdysponowywano paczki z mąką (do 25 kg), produkty higieniczne, odzież i drewno na opał. W wielu wioskach żywność i produkty rolne były rozdawane przez działaczy rządzącej WMRO. Na przykład, w Gewgeliji na 72 godziny przed wyborami rozpakowano trzy ciężarówki pełne jedzenia. W Kawadarci spłacano rachunki mieszkańców za prąd. W tym samym mieście działacz WMRO otworzył rachunek w lokalnym sklepie dla wyborców, by „ugościć [ich] jedzeniem i winem”. Inni aktywiści spłacali długi rodzin romskich w mini-marketach. Co więcej, więźniom w Tetowie podobno zaproponowano skrócenie wyroków, a Romom oferowano ważne dowody osobiste w zamian za głosy na WMRO¹⁰³. Bardziej zawaolowaną formą korupcji wyborczej były transfery społeczne. W latach 2011, 2013, 2014, kiedy odbywały się wybory parlamentarne w pierwszej połowie roku wydatki na transfery socjalne były znacznie większe niż, na przykład, w niewyborczym roku 2012 czy 2015. Jak pisze Mitevski: „Emeryci i beneficjenci pomocy społecznej otrzymywali podwyżki emerytur i danin społecznych, rolnicy otrzymywali zarówno należne dotacje, jak i część przyszłych, plantatorzy winorośli i tytoniu otrzymywali zapłatę za winogrona i tytoń, a ofiary powodzi otrzymywały odszkodowania”¹⁰⁴.

WMRO sięgnęła także po oszustwa wyborcze. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych odpowiadało za druk dowodów osobistych i paszportów (część z datą ważności, część jednorazowych). W rejestrze wyborców figurowało ok. 1,8 mln osób, choć według ostrożnych szacunków ekspertów w kraju mieszka nie więcej niż 1,6 mln ludzi (włącznie z noworodkami). Według ostatniego spisu ludności z 2002 roku Macedonia liczyła 2 mln mieszkańców, ale od tego czasu wielu obywateli opuściło kraj¹⁰⁵. Te „martwe dusze” rejestrowano pod nieistniejącymi adresami bądź dokooptowywano do cudzych mieszkań. Na jednej z opublikowanych taśm minister spraw wewnętrznych Jankuloska martwiła się, że komitety miejskie WMRO nie dostarczyły wystarczającej liczby adresów i że partia musiała zarejestrować dużą liczbę „wyborców” w tych samych lokalach. I tak, w skrajnych przypadkach w jednym mieszkaniu zarejestrowano 50 „martwych dusz”, a w wiosce liczącej 40 mieszkańców

¹⁰¹ Truthmeter, "Wiretapping scandal set 7: Fake voters, pressure and threats towards citizens and companies", 3 lutego, 2016, <http://truthmeter.mk/wiretapping-scandal-set-7-fake-voters-pressure-and-threats-towards-citizens-and-companies/> (dostęp: 3 czerwca 2019).

¹⁰² M. Mitevski, "Captured state. Understanding the Macedonian case", Friedrich Ebert Stiftung, 2018, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15211.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 250.

¹⁰³ X. Deralla et al. "Unscrupulous struggle for power. Analysis, reports and recommendations", CIVIL - Center for Freedom, 2013 <https://civil.org.mk/wp-content/uploads/2013/08/FNE-REPORT-EN-2-vers-CIP.pdf> (dostęp: 2 czerwca 2019).

¹⁰⁴ M. Mitevski, "Captured state. Understanding the Macedonian case", Friedrich Ebert Stiftung, 2018, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15211.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 249.

¹⁰⁵ S. J. Marusic, "Old Electoral Roll Problems Plague Macedonia Referendum", 16 sierpnia 2018, <https://balkaninsight.com/2018/08/16/old-electoral-roll-problems-plague-macedonia-referendum-08-15-2018/> (dostęp: 3 czerwca 2019).

zarejestrowano odpowiednio 19, 22 i 42 nazwiska w kilku domach¹⁰⁶. Na innej taśmie Jankułoska instruowała członka WMRO, by nie podpisywać protokołów, w których partia wypadła słabo, bo w drugiej turze „wyciągnie się Cyganów za uszy, jeden po drugim [do urn wyborczych]”. Pomimo presji i gróźb macedońska organizacja pozarządowa CIVIL informowała o nadużyciach, w szczególności podczas wyborów w 2014 roku. Historię opisały także zagraniczne media (np. „The Guardian”), ale większość krajowych przemilczało doniesienia. Z kolei OBWE w raporcie dotyczącym wyborów prezydenckich w kwietniu 2014 roku asekurancko oceniła, że wybory były „sprawnie zarządzane, a kampania była aktywna” oraz że „choćby respektowano podstawowe wolności, stronnice relacje mediów i zacieranie się działań państwowych i partyjnych nie zapewniły równych szans kandydatom”. Po wycieku taśm w 2015 roku użytkownicy Twittera słusznie zasypywali OBWE pytaniami, czy ma zamiar zaktualizować swoje oceny¹⁰⁷.

8. Przechwycone sądy i prokuratura. Zastraszenie przeciwników politycznych

Do instrumentarium WMRO należało także selektywne zastraszanie oponentów przy użyciu zaplecza partyjnego i sympatyków WMRO oraz służb specjalnych, dyspozycyjnych prokuratorów i funkcjonariuszy innych organów państwowych. Rządzący interweniowali w prace wymiaru sprawiedliwości i wpływali na decyzje oraz nominacje sędziów i prokuratorów – głównie poprzez nieformalne wpływy.

Po zażegnaniu konfliktu zbrojnego z 2001 roku SDSM wrócił do władzy w 2002 roku z ambicjami, by demokratyzować Macedonię. Na szali było członkostwo kraju w UE. We współpracy z UE socjaldemokraci w 2005 roku przystąpili do reformy wymiaru sprawiedliwości. Wśród przyjętych 15 poprawek do konstytucji kluczową zmianą było utworzenie 15-osobowej Rady Sądownictwa (z 8 sędziami pochodzącymi z wyboru przez środowisko sędziowskie; 5 powołanymi przez parlament; oraz prezydentem, ministrem sprawiedliwości i prezesem Sądu Najwyższego jako członkami *ex officio*)¹⁰⁸.

Po dojściu do władzy w 2006 roku WMRO deklarowała kontynuowanie reform – uzdrowienie sądownictwa było jednym z priorytetów wpisanym w program partii *Odrodzenie*

¹⁰⁶ Truthmeter, "Wiretapping scandal set 7: Fake voters, pressure and threats towards citizens and companies", 3 lutego, 2016, <http://truthmeter.mk/wiretapping-scandal-set-7-fake-voters-pressure-and-threats-towards-citizens-and-companies/> (dostęp: 3 czerwca 2019).

¹⁰⁷ Global Voices, "Leaked Wiretaps Appear to Confirm Election Fraud Suspicions in Macedonia", 11 marca 2015, <https://globalvoices.org/2015/03/11/leaked-wiretaps-appear-to-confirm-election-fraud-suspicions-in-macedonia/> (dostęp: 3 czerwca 2019).

¹⁰⁸ R. Peshkopia, *Conditioning Democratization. Institutional Reforms and EU Membership Conditionality in Albania and Macedonia*, Anthem Press, 2015, s. 138.

w 100 krokach¹⁰⁹. Raport Komisji Europejskiej entuzjastycznie stwierdzał, że „ramy prawne dla wzmocnienia niezależności i skuteczności wymiaru sprawiedliwości są w dużej mierze wdrożone” oraz że opierają się na „szerokim konsensusie politycznym”¹¹⁰. Jednak po kilku miesiącach od objęcia rządów, w październiku 2006 roku, wykorzystując lukę w prawie, nowy rząd odwołał Prokuratora Generalnego Aleksandra Przewskiego, na dwa lata przed wygaśnięciem jego mandatu, oskarżając go o nieskuteczność i brak profesjonalizmu. Zmiany konstytucyjne z 2005 roku oddawały dymisje prokuratorów w ręce nowo utworzonej Rady Prokuratorów, jednak w wyniku opóźnień organ nie był jeszcze utworzony jesienią 2006 roku. Rząd zwolnił więc Przewskiego na podstawie starych przepisów, co wielu obserwatorów uznało za umotywowane politycznie¹¹¹. Mimo tej ingerencji w 2007 roku uchwalono 55 ustaw dotyczących sądownictwa i rekomendowanych przez Radę Europy i Unię Europejską, tym samym kończąc proces legislacji niezbędnej do wdrożenia poprawek konstytucyjnych przyjętych przez poprzedników. Jednocześnie w tym samym czasie krajowi eksperci alarmowali o ingerencji rządzących w skład Rady Sądownictwa, która rozpoczęła swoją działalność w styczniu 2007 roku¹¹².

Po 2009 roku WMRO odstąpiła od kontynuowania procesu reform zainicjowanego przez SDSM. Co więcej, rządzący weszli w konflikt z Trybunałem Konstytucyjnym, po tym jak ten orzekł niekonstytucyjność kilku rządowych ustaw¹¹³,¹¹⁴. Gruewski oskarżył Trybunał o stronnictwo, twierdząc, że lider SDSM kontroluje prace organu. W odpowiedzi Trybunał wydał komunikat prasowy potępiający „bezprecedensową presję” i „próby zaszkodzenia jego reputacji”. W końcu marszałek Sobranie Trajko Welanowski (WMRO) ogłosił, że decyzje Trybunału są ostateczne¹¹⁵. Jednak rok później, we wrześniu 2010 roku, państwowa komisja lustracyjna oświadczyła, że prezes Trybunału Konstytucyjnego Trendafil Iwanowski współpracował z jugosłowiańskimi tajnymi służbami. W rezultacie w kwietniu 2011 roku Iwanowskiego zastąpił były doradca premiera z czasów, gdy Gruewski pełnił funkcję ministra finansów w pierwszym rządzie WMRO (1998–2002)¹¹⁶. W 2014 roku macedońskie organizacje pozarządowe tak oceniły wiarygodność Trybunału: „dyskusyjne jest, czy obecni członkowie

¹⁰⁹ M. Mitevski, "Captured state. Understanding the Macedonian case", Friedrich Ebert Stiftung, 2018, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15211.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 103.

¹¹⁰ Komisja Europejska, "Commission staff working document. The former Yugoslav Republic of Macedonia 2006 Progress Report", 8 listopada 2006, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2006/nov/fyrom_sec_1387_en.pdf (dostęp: 1 czerwca, 2019), s. 9.

¹¹¹ R. Peshkopia, *Conditioning Democratization. Institutional Reforms and EU Membership Conditionality in Albania and Macedonia*, Anthem Press, 2015, s. 140.

¹¹² Tamże.

¹¹³ Trybunał uznał za niekonstytucyjne m.in.: wprowadzenie klas religii do szkół; wprowadzenie zewnętrznych testów dla absolwentów prawa; kilka artykułów ustawy lustracyjnej; prawo stymulujące liczbę urodzeń; prawo do wcześniejszego przejścia na emeryturę przez policjantów.

¹¹⁴ International Crisis Group, "Macedonia: ten years after the conflict", Europe Report N°212, 11 sierpnia 2011, s. 12.

¹¹⁵ R. Peshkopia, *Conditioning Democratization. Institutional Reforms and EU Membership Conditionality in Albania and Macedonia*, Anthem Press, 2015, s. 142.

¹¹⁶ International Crisis Group, "Macedonia: ten years after the conflict", Europe Report N°212, 11 sierpnia 2011, s. 12.

Trybunału Konstytucyjnego są wybierani spośród wybitnych prawników, politycznego wyboru [jego członków] dokonuje parlament, Trybunał nie stosuje się do własnej cennej praktyki, zamyka sesje dla publiczności i odrzuca opinie Komisji Weneckiej”¹¹⁷.

Analizy ekspertów konsekwentnie wymieniały Radę Sądownictwa jako największy problem macedońskiego wymiaru sprawiedliwości (podobne wpływy władze miały także w Radzie Prokuratorów). Raport misji OBWE z 2009 roku odnotowywał, że „zdecydowana większość sędziów uważa Radę Sądownictwa, prawdopodobnie najważniejszy organ niezależności wymiaru sprawiedliwości, za stronnicy, a stosowane przez nią procedury za nieprzejrzyste i podatne na wpływy polityczne”¹¹⁸. Kluczowym elementem wpływu, na co zwrócił uwagę raport Komisji Europejskiej z 2010 roku, było wszczynanie postępowań dyscyplinarnych wobec sędziów przez ministra sprawiedliwości (członka Rady Sądownictwa). Na przykład w dziale prawa karnego w sądzie apelacyjnym w Skopje ponad połowa sędziów została zawieszona z powodów dyscyplinarnych¹¹⁹. W odpowiedzi na raport Komisji rząd pozbawił ministra sprawiedliwości prawa głosu w Radzie Sądownictwa, ale zmiana ta nie ukróciła procederu¹²⁰. Presja pochodziła także od grupy wysoko postawionych sędziów z koneksjami politycznymi, którzy wpływali na młodszych kolegów poprzez system mianowania, awansu, postępowań dyscyplinarnych i zwolnień¹²¹. W 2015 roku rząd ponownie przystąpił do pozorowanej reformy. Ustanowiono organ o (orwellowskiej) nazwie Rada Określająca Fakty, która przejęła od Rady Sądownictwa inicjowanie procedur dyscyplinarnych, ale to Radzie Sądownictwa przyznano prawo wyborów jej członków¹²². Wpływ rządzących na Radę Sądownictwa ilustruje epizod z 2012 roku, kiedy to organ nie zdołał wyznaczyć czterech sędziów Sądu Najwyższego i jego prezesa. Jak zeznał jeden z członków Rady Sądownictwa pod warunkiem zachowania anonimowości: „Dopóki obie partie rządzące nie ustalą, kto powinien zostać wybrany, dopóty nie możemy wybrać sędziów i przewodniczącego Sądu Najwyższego”.¹²³

¹¹⁷ List macedońskich organizacji pozarządowych do rządu macedońskiego (28 września 2014): http://web.archive.org/web/20190416232332/http://mhc.org.mk/system/uploads/redactor_assets/documents/799/2014_Amendments_Macedonian_Constitution.pdf. (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 8.

¹¹⁸ OBWE, "Legal analysis: Independence of the Judiciary," grudzień 2009, <https://www.osce.org/skopje/67584?download=true> s. 45.

¹¹⁹ Komisja Europejska, "The former Yugoslav Republic of Macedonia. 2010 Progress Report", Commission staff working document, SEC(2010) 1332, 9 listopada 2010, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 14.

¹²⁰ International Crisis Group, "Macedonia: ten years after the conflict", Europe Report N°212, 11 sierpnia 2011, s. 11.

¹²¹ H. Haider, "Rule of law challenges in the Western Balkans", *The Knowledge, Evidence and Learning for Development (K4D)*, październik 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c02eaed915d4a39787419/464_Rule_of_Law_in_the_Western_Balkans.pdf (dostęp: 20 maja 2019), s. 38.

¹²² D. Preshova, I. Damjanovski, Z. Nechev, "The Effectiveness of the 'European Model' of Judicial Independence in the Western Balkans: Judicial Councils as a Solution or a New Cause of Concern for Judicial Reforms", Center for the law of EU external relations, 2017, https://www.asser.nl/media/3475/cleer17-1_web.pdf (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 24.

¹²³ A. Fagan, I. Sircar, "Judicial Independence in the Western Balkans. Is the EU's 'New Approach' Changing Judicial Practices?", MAXCAP working paper no. 11, czerwiec 2015, https://www.userpage.fu-berlin.de/kfgeu/maxcap/system/files/maxcap_wp_11.pdf (dostęp: 1 czerwca 2019), s. 22.

Upublicznione w 2015 roku taśmy rzuciły światło na proces powoływania sędziów i prokuratorów. Nagrania pokazały m.in., jak były prokurator generalny Lupczo Szwrgowski prosił minister spraw wewnętrznych Jankuloską, by ta za pośrednictwem ministra sprawiedliwości Blerima Bedžetiego wpłynęła na powołanie syna prezesa sądu apelacyjnego na prokuratora¹²⁴. Inne taśmy uchwyciły praktykę targowania się o posady prokuratorские przez albańskich i macedońskich partnerów z koalicji rządzącej¹²⁵. Co więcej, Mijałkow, szef tajnej policji i kuzyn premiera Gruewskiego, trzymał listę osób kwalifikujących się na sędziów sporządzoną na podstawie ich zasług politycznych. Wpływał on następnie na decyzje dotyczące awansu bądź powołania członków do Rady Sądownictwa i Rady Prokuratorów¹²⁶. Najjaskrawszy przykładem zastraszania przy użyciu upolitycznionej prokuratury było postępowanie wytoczone przeciwko liderowi SDSM Zoranowi Zaewowi. Po tym, jak lider opozycji ogłosił w styczniu 2015 roku, że planuje obnażyć masową inwigilację obywateli przez rząd i opublikować treści przechwyconych taśm, prokuratura otworzyła sprawę o kryptonimie „Pucz”. W kwietniu Zaew i trzech funkcjonariuszy państwowych usłyszeli zarzuty „szpiegostwa” i „przemocy wobec przedstawicieli najwyższych władz”. Prokuratura oskarżyła także funkcjonariusza policji Gjorgjia Łazarewskiego o przeprowadzenie „nieautoryzowanych podsłuchów i nagrań audio” oraz uznała, że oskarżeni spiskowali z zagranicznym wywiadem w celu destabilizacji kraju¹²⁷. W odpowiedzi Zaew złożył do prokuratury 100 000 nagrań rozmów telefonicznych, 18 000 wiadomości SMS oraz listę około 20 000 osób, które zostały podsłuchane. Na przełomie kwietnia i maja SDSM zorganizował także kilkadziesiąt konferencji prasowych, przedstawiając opinii publicznej treści nagrań, które ujawniły kulisy sprawowania władzy przez WMRO¹²⁸. Mimo wysiłków maszyny politycznej nacjonalistów i kontrolowanych przez nich mediów, by zatuzszować skandal, stał się on punktem zapalnym, który umożliwił proces odwrotu od złej transformacji ustrojowej.

9. Nacjoniści oddają stery rządów

Kilkuletni polityczny kliniec, który zakończył się odsunięciem WMRO od władzy można podzielić na dwa etapy: przed przyspieszonymi wyborami z grudnia 2016 roku i po, przy czym

¹²⁴ Truthmeter, "Wiretapping scandal set 12: Corruption in the judiciary", luty 2016, <http://truthmeter.mk/wiretapping-scandal-set-12-corruption-in-the-courts/> (dostęp: 19 maja 2019).

¹²⁵ Tamże.

¹²⁶ H. Haider, "Rule of law challenges in the Western Balkans", *The Knowledge, Evidence and Learning for Development (K4D)*, październik 2018, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c02eae915d4a39787419/464_Rule_of_Law_in_the_Western_Balkans.pdf (dostęp: 20 maja 2019), s. 37.

¹²⁷ Tamże, s. 14.

¹²⁸ Tamże, s. 13-15.

rozpisanie przyspieszonych wyborów otworzyło tzw. okno możliwości – rzadką okazję umożliwiającą nowe rozdanie polityczne. Początkiem końca rządów nacjonalistów był kryzys polityczny, który wybuchł w 2014 roku i trwał do maja 2017 roku, kiedy SDSM sformował nowy koalicyjny rząd. W międzyczasie przez Macedonię przetoczyła się fala protestów o bezprecedensowej w historii kraju skali i rozruchów etnicznych podsycanych przez tracącą grunt pod nogami WMRO. Wyjście z impasu mediowali partnerzy zagraniczni, w szczególności UE.

W 2014 roku SDSM nie uznał wyników wygranych przez WMRO wyborów parlamentarnych, zarzucając nacjonalistom fałszerstwa wyborcze i przystępując do bojkotu posiedzeń parlamentu. Równoległe z narastającym kryzysem politycznym, przez Macedonię przetoczyła się fala protestów. Jesienią 2014 roku na ulice zaczęli wychodzić najpierw studenci, a później reprezentanci innych grup społecznych¹²⁹. Kryzys nabrał rozpędu, gdy w lutym 2015 roku SDSM przedstawił dowody na manipulacje stosowane przez partię Gruewskiego, publikując taśmy. Raport Komisji Europejskiej potwierdził, że tylko służby specjalne Macedonii mogły skoordynować akcję podsłuchową na tak masową skalę¹³⁰. Jednocześnie wśród około 20 000 podsłuchanych osób znaleźli się wysocy urzędnicy państwowi, ministrowie, dziennikarze, sędziowie, prokuratorzy oraz inni ważni funkcjonariusze i osoby publiczne – WMRO inwigilowała więc nie tylko przedstawiciele opozycji, lecz także własnego obozu politycznego. Treści podsłuchanych rozmów otworzyły puszkę Pandory. Na jaw wyszło to, jak nacjonaści skonsolidowali władzę – z jednej strony kupując lojalność swoich popleczników poprzez gigantyczny system patronalno-klientelistski, z drugiej podporządkowując sobie media i organy państwa, z których pomocą represjonowano oponentów. SDSM przekonywał, że Macedonia rządzona jest przez kryminalne elity, nie partię polityczną, i trudno było w to nie uwierzyć, przysłuchując się setkom taśm.

Jedno z wyciekłych nagrań wznieciło wielomiesięczne masowe protesty. Rozmowy najwyższych przedstawicieli władz ujawniły, jak ministrowie i urzędnicy usiłovali zatuszować morderstwo 21-letniego Martina Neszkoskiego, zabitego przez policję w noc, kiedy rządzący świętowali wygraną w wyborach¹³¹. I chociaż tłumy, które wylały się na ulice Skopje i usiłowały szturmować budynek rządowy, zostały w końcu rozproszone przez służby porządkowe, to protesty przybrały dawno nieodnotowaną w kraju skalę¹³². W odpowiedzi premier Gruewski

¹²⁹ Alex Sakalis, David Stefanoski, "Macedonia's long year: scandal, protest and revolution in the Balkans", *OpenDemocracy*, lipiec 2015, <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/macedonias-long-year-scandal-protest-and-revolutio/> (dostęp: 18 maja 2019).

¹³⁰ European Commission, "The former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues relating to the communications interception revealed in Spring 2015", czerwiec 2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf (dostęp: 19 maja 2019).

¹³¹ BBC, "Macedonia violence after Zaev claims 'cover-up'", Maj 2015, <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-32610951> (dostęp: 15 lipca 2018).

¹³² A. Sakalis, D. Stefanoski, "Macedonia's long year: scandal, protest and revolution in the Balkans", *openDemocracy*, lipiec 2015, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/alex-sakalis-david-stefanoski/macedonia%27s-long-year-scandal-protest-and-revolutio> (dostęp: 18 listopada 2018).

usiłował zastąpić kryzys polityczny sporem etnicznym. Jest on często podejrzewany m.in. o zainspirowanie zajęć w Kumanowie w maju 2015 roku¹³³, gdzie w wyniku starć policji z etnicznymi Albańczykami zginęło osiemnaście osób (w tym ośmiu policjantów)¹³⁴. Zaledwie tydzień po strzelaninie rekordowe 100 000 mieszkańców Macedonii wyszło na ulice Skopje, domagając się ustąpienia rządu. W tłumie protestujących mieszały się macedońskie i albańskie flagi – przejaw rzadko spotykanej solidarności międzyetnicznej w tym głęboko podzielonym społeczeństwie.

Próby wyjścia z politycznego impasu podjęła się UE, współpracując ściśle z ambasadą USA w Skopje¹³⁵. Rezultatem tych mediacji była umowa zawarta między czterema największymi partiami (tzw. porozumienie z Prżino) na przełomie czerwca i lipca 2015 roku. Jednocześnie, Komisja Europejska przygotowała raport dotyczący wprowadzenia koniecznych reform, w szczególności w dziedzinie praworządności (*Urgent Reform Priorities for FYROM*)^{136, 137}. Wkrótce oświadczyła także, że jest gotowa zarekomendować rozpoczęcie rozmów akcesyjnych z Macedonią pod warunkiem realizacji porozumienia z Prżino i postępów w reformach, co otworzyło drogę do zgody rządzących na przyspieszone wybory parlamentarne¹³⁸. Pod wpływem nacisków dyplomatycznych we wrześniu władze powołały 20-osobową Prokuraturę Specjalną pod wodzą Katicy Janewej celem zbadania przestępstw ujawnionych przez podsłuchy¹³⁹. W listopadzie, wypełniając zapisy porozumienia z Prżino, cztery największe partie polityczne sformowały przejściowy rząd techniczny¹⁴⁰. W styczniu 2016 roku Gruewski ustąpił z funkcji premiera.

Nacjoniści nie zamierzali jednak złożyć broni. W kwietniu 2016 roku prezydent Iwanow ogłosił podpisanie dekretu zawieszającego wszystkie śledztwa wytoczone wobec ekipy rządzącej. Decyzja wznieciła kilkumiesięczną „kolorową rewolucję”. Macedońscy „rewolucjoniści”, uzbrojeni w balony z kolorową farbą i broń do paintballa, ostrzeliwali lśniące nowością pseudoantyczne budynki i pomniki, symbole władzy nacjonalistów, domagając się

¹³³ Osservatorio balcani e caucaso transeuropa, "'Kumanovo group', heavy convictions for the 2015 shootout", listopad 2017, <https://www.balcanicaucaso.org/eng/All-the-news/Kumanovo-group-heavy-convictions-for-the-2015-shootout-184346> (dostęp: 9 maja 2019).

¹³⁴ B. Ceka, "Macedonia: A New Beginning?", *Journal of Democracy*, vol. 29(2), s. 152.

¹³⁵ Tamże, s. 151.

¹³⁶ European Commission, "Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia", czerwiec 2015, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/urgent_reform_priorities_en.pdf (dostęp: 20 maja 2019).

¹³⁷ Zob. Także tzw. raport Priebe, który stał się podstawą do sformułowania "pilnych priorytetów dotyczących reform" sformułowanych przez UE. Raport opisuje m.in. przechwycenie przez nacjonalistów sądownictwa i służb specjalnych: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150619_recommendations_of_the_senior_experts_group.pdf.

¹³⁸ O. Kostoska, "Macedonia's Stalled Bid for EU Membership: Is the Solution in Sight?", *Romanian Journal of European Affairs*, , vol. 18(2), grudzień 2018, http://rjea.ier.gov.ro/wp-content/uploads/articole/RJEA_vol.18_no.2_December-2018_art4.pdf (dostęp: 10 maja 2019), s. 61.

¹³⁹ Tamże, s. 151.

¹⁴⁰ The Economist Intelligence Unit, "Political parties reach a deal on interim government", listopad 2015, country.eiu.com/article.aspx?articleid=1813674765&Country=Macedonia&topic=Politics&subtopi_6 (dostęp: 20 maja 2019).

ustąpienia rządu i pociągnięcia skorumpowanych elit do odpowiedzialności¹⁴¹. W obliczu narastającej presji politycznej w negocjacjach mediowanych przez UE wybory parlamentarne przesunięto na grudzień 2016 roku.

Grudniowe wybory parlamentarne nie przyniosły jednoznacznego rozstrzygnięcia. Poparcie dla WMRO spadło – z 61 miejsc w 2014 roku do 51; dla SDSM wzrosło – z 34 do 49¹⁴²; wciąż jednak nacjonaliści mieli pierwszeństwo w rozpoczęciu negocjacji koalicyjnych w 120-osobowym Sobranie. DUI otrzymał 10 mandatów. Wyrosłe na sprzecznie do niej Ruch Besa i Sojusz dla Albańczyków (AA) zdobyły odpowiednio 5 i 3 miejsca. 2 mandaty przypadły Demokratycznej Partii Albańczyków (DPA). Utrzymanie się WMRO u władzy uniemożliwiło zawiązanie się powyborczej platformy politycznej partii mniejszości albańskiej z udziałem wieloletniego koalicjanta WMRO – DUI. Platforma przedstawiła dwa warunki – oba nie do przyjęcia dla nacjonalistów: aby język albański uzyskał oficjalny status w całej Macedonii (a nie tylko na obszarach koncentracji Albańczyków) oraz kontynuowania prac Prokuratury Specjalnej¹⁴³. Ostatecznie rząd sklejonny z socjaldemokratów i dwóch partii mniejszości albańskich, DUI i AA, udało się powołać w maju 2017 roku. Samo porozumienie osiągnięto w lutym, ale przez kilka miesięcy prezydent Iwanow odmawiał powierzenia Zaewowi misji utworzenia rządu pod pretekstem, że koalicja zagraża unitarnemu charakterowi państwa. W tym czasie WMRO usiłowała doprowadzić do kolejnych przedterminowych wyborów.

Sytuacja stała się bardzo napięta – z jednej strony doszło do politycznego impasu, z drugiej eskalowały napięcia etniczne. Na przestrzeni od lutego do kwietnia – w tle negocjacji w parlamencie i nacisków ze strony UE i USA na prezydenta Iwanowa, by zaprzysiągł sformowany gabinet – Macedonię wstrząsnęła fala protestów inspirowanych przez nacjonalistów. Zwolennicy Gruewskiego sprzeciwiali się realizacji albańskich postulatów. Kulminacja nastąpiła 27 kwietnia, gdy po nominacji posła mniejszości albańskiej Tałata Džaferiego (DUI) na przewodniczącego Sobranie manifestanci wdarli się do budynku parlamentu. Wśród około siedemdziesięciu rannych znalazł się m.in. lider socjaldemokratów¹⁴⁴. Zijadin Seta, szef AA, został pobity i przeciągnięty po podłodze, doznając urazu mózgu¹⁴⁵. Posłowie byli przetrzymywani w budynku przez kilka godzin. Późna interwencja policji wzbudziła podejrzenia o zмовie funkcjonariuszy z nacjonalistami. Wyciekły też dowody na to, że posłowie WMRO

¹⁴¹ J. Rizankoska, J. Trajkoska, "A Social Movement in First Person Singular: The Colours of the "Colourful Revolution" in North Macedonia", *Southeastern Europe*, vol. 43, 2019, s. 3.

¹⁴² Socjaldemokratów i nacjonalistów dzieliła różnica mniej niż 20 000 głosów, zob: A. E. Pérez, "Sowing winds in Macedonia: the decay of the VMRO-DPMNE", *GEURASIA*, vol. 3, listopad 2018, <https://eurasia.eu/sowing-winds-in-macedonia/> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁴³ Tamże.

¹⁴⁴ Freedom House, "Nations in Transit 2018: Macedonia", <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/macedonia> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁴⁵ B. Ceka, "Macedonia: A New Beginning?", *Journal of Democracy*, vol. 29(2), s. 154.

pomagali sprawcom zamieszek, otwierając drzwi parlamentu i udzielając bandytom wskazówek dotyczących topografii budynku¹⁴⁶.

Incydent został ostro skrytykowany przez zagranicę. Z pilną wizytą do Macedonii udał się m.in. zastępca asystenta sekretarza stanu USA Hoyt Brian Yee. W końcu w maju 2017 roku prezydent Iwanow zaprzysiął rząd Zaewa. Sformowanie gabinetu SDSM-DUI-AA – z większością parlamentarną zaledwie dwóch głosów (62 posłów), zakończyło dekadę rządów nacjonalistów¹⁴⁷. Należy tu nadmienić, że mimo niechęci części społeczeństwa wobec nacjonalistów socjaldemokraci nie budzili szerszego entuzjazmu. Wiele wskazuje na to, że SDSM usiłował najpierw wykorzystać taśmy do szantażu WMRO, będąc zainteresowaną współrządzeniem, a nie demokratyzacją reżimu¹⁴⁸. W oczach części elektoratu za socjaldemokratami, którzy z jedną przerwą dyrygowali sceną polityczną od 1991 do 2006 roku, ciągnie się własna historia nadużyć¹⁴⁹. Jednak po wygranych wyborach Zaew obrał zdecydowany kurs na euroatlantycką integrację. Oddać mu także zależy przeprowadzenie kampanii wyborczej w duchu etnicznego pojednania: po raz pierwszy w historii kraju, na listy etnicznie macedońskiej SDSM zostali zaproszeni Albańczycy¹⁵⁰.

10. Jak radzi sobie Macedonia po obaleniu złej transformacji ustrojowej?

10.1. Kurs na integrację euroatlantycką

Socjaldemokraci zerwali z agresywną polityką wobec Grecji prowadzoną przez ich poprzedników. 17 czerwca 2018 roku ministrowie spraw zagranicznych Macedonii i Grecji zawarli historyczne porozumienie, mające zakończyć trwający od 1993 roku spór (tzw. porozumienie z Prespy). Rząd w Skopje przystał na zmianę nazwy państwa na Republika Macedonii Północnej w zamian za odstąpienie Grecji od blokowania integracji Macedonii z UE i NATO. 30 września w Macedonii odbyło się referendum w sprawie zmiany nazwy państwa i członkostwa w euroatlantyckich strukturach. Kampanię koalicji rządzącej, zachęcającą do

¹⁴⁶ J. Bliznakovski, "Macedonia has a new government: What next for the crisis-ridden state?", *London School of Economics blog*, czerwiec 2017, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/06/02/macedonia-has-a-new-government-what-next-for-the-crisis-ridden-state/> (dostęp: 18 maja 2019).

¹⁴⁷ Tamże.

¹⁴⁸ M. Szpala, "Macedonia: pozorna demokracja w cieniu kryzysów", *OSW*, kwiecień 2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-01/macedonia-pozorna-demokracja-w-cieniu-kryzysow> (dostęp: 7 lipca 2018).

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ B. Ceka, "Macedonia: A New Beginning?", *Journal of Democracy*, vol. 29(2), s. 153.

kompromisu z Grecją, wydatnie wsparł Zachód. W przededniu głosowania Skopje odwiedził sekretarz obrony USA James Mattis¹⁵¹. Pierwszą w historii wizytę w Macedonii złożyła także kanclerz Angela Merkel¹⁵². Choć władze WMRO nie zajęły oficjalnego stanowiska, to w praktyce lokalne struktury ugrupowania sabotowały wysiłki rządu Zajewa i nawoływały do bojkotu referendum¹⁵³. Ostatecznie przy frekwencji wynoszącej 36,9% za zmianami opowiedziało się 91,5% wyborców. I choć dość powszechnie niską frekwencję okrzyknięto porażką nowych władz¹⁵⁴, to wynik nie jest jednoznaczny. Do urn ruszyło ok. 650 tys. obywateli. Dopiero nowy spis ludności (którego przeprowadzenie planuje się na 2020 rok) ma szansę rozjaśnić wątpliwości co do faktycznej liczby mieszkańców. Co więcej, żaden z prezydentów niepodległej Macedonii nie został wybrany liczbą głosów przekraczającą 500 tysięcy¹⁵⁵.

Więcej kontrowersji budzi popyt na głosowanie w parlamencie nad ratyfikacją umowy z Grecją. Przyjęcie poprawek konstytucyjnych, przewidujących m.in. dodanie przymiotnika „północna” do oficjalnej nazwy kraju, wymagało większości 2/3 w dwóch z trzech obowiązkowych głosowań (80 ze 120 głosów). Koalicja rządząca musiała więc zjednać sobie głosy kilku posłów WMRO. Oficjalne stanowisko nacjonalistów było nieprzejednane: zmianę nazwy kraju ogłosili zagrożeniem dla macedońskiej tożsamości narodowej¹⁵⁶. Ponownie USA i EU włączyły się w wywieranie presji na polityków opozycji. Amerykański sekretarz stanu, Wess Mitchell w liście do nowego lidera WMRO ostrzegł, że Macedonia nie może liczyć na lepszą umowę w przyszłości¹⁵⁷. Żarliwe apele okazały się niewystarczające. Pod koniec grudnia 2018 roku siedemnaście macedońskich organizacji pozarządowych oskarżyło rządzących o dobitnie faustowski targ z grupą posłów WMRO. W zamian za zabezpieczenie wymaganych głosów parlament przyjął zmiany w kodeksie karnym, które zezwalają na skrócenie terminów kar lub wygaśnięcie niektórych spraw w Prokuraturze Specjalnej¹⁵⁸. Tym samym w oczach wielu

¹⁵¹ Reuters, "U.S. Defense Secretary warns of Russian meddling in Macedonia referendum", wrzesień 2018, <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-usa/mattis-warns-of-russian-meddling-in-macedonia-vote-idUSKCN1LXOER> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁵² M. Szpala, "Referendum w Macedonii bez jednoznacznych rozstrzygnięć", OSW, październik 2018 <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-10-01/referendum-w-macedonii-bez-jednoznacznych-rozstrzygnięć> (dostęp: 10 maja 2019).

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ Pesymizm udzielił się szczególnie mediom. Zob. na przykład: S. Tisdall, "Result of Macedonia's referendum is another victory for Russia", *The Guardian*, październik 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/01/result-of-macedonia-referendum-is-another-victory-for-russia> (dostęp: 10 maja 2019).

¹⁵⁵ European Council on Foreign Relations, "Macedonian referendum: what happens next?", październik 2018, https://www.ecfr.eu/podcasts/episode/macedonian_referendum_what_happens_next?fbclid=IwAR2-zRT2Yli-s14HWvpOccEOGjZOHAb8bsd5UpnSCAdO3YG1_VIZxoWSdYU (dostęp: 3 grudnia 2018).

¹⁵⁶ E. Rose, "Macedonia's historic name change leaves deep scars", *Politico*, grudzień 2019, <https://www.politico.eu/article/macedonias-historic-name-change-leaves-deep-scars/> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁵⁷ U.S. Embassy in North Macedonia, "Assistant Secretary A. Wess Mitchell's letter to VMRO-DPMNE Leader Hristijan Mickoski", październik 2018, <https://mk.usembassy.gov/letter-from-assistant-secretary-a-wess-mitchell-to-vmro-dpmne-leader-hristijan-mickoski-october-16-2018/> (dostęp: 10 maja 2019).

¹⁵⁸ E. Rose, "Macedonia's historic name change leaves deep scars", *Politico*, grudzień 2019, <https://www.politico.eu/article/macedonias-historic-name-change-leaves-deep-scars/> (dostęp: 19 maja 2019).

członków społeczeństwa obywatelskiego koalicja rządząca sprzeniewierzyła się ideałowi praworządności, który niosła na sztandarach wyborczych (przewodnym hasłem SDSM było „żadnego pokoju bez sprawiedliwości”)¹⁵⁹.

Część obserwatorów zwraca też uwagę, że bolesny kompromis wkroczenia na euroatlantycką ścieżkę za możliwość amnestii dezertersów z WMRO może postawić pod znakiem zapytania losy integracji Macedonii z UE¹⁶⁰. Państwa członkowskie UE zgodziły się przystąpić do rozmów akcesyjnych ze Skopje, uzależniając otwarcie negocjacji od postępów w trzech obszarach: reform służb wywiadowczych, reform administracyjnych (w dużym stopniu już zrealizowanych) oraz reform sądownictwa i rozliczenia odpowiedzialnych za korupcję^{161,162}. Niemniej społeczność międzynarodowa, w tym UE, z entuzjazmem zareagowała na przyjęcie zmian w konstytucji Macedonii (11 stycznia 2019 roku) i nowej oficjalnej nazwy państwa – Republika Macedonii Północnej (od 12 lutego 2019 roku). Na razie (stan na 28 czerwca 2019 roku) decyzję o otwarciu negocjacji akcesyjnych po raz kolejny przesunięto na październik 2019 roku^{163,164}.

Początek 2019 roku przyniósł Macedończykom więcej rewolucyjnych zmian. 6 lutego przedstawiciele 29 państw NATO i Macedonii podpisali protokół akcesji Skopje do sojuszu. Po styczniowym głosowaniu za zmianą nazwy państwa jeszcze tego samego miesiąca grecki parlament pomimo licznych kontrowersji ratyfikował umowę z Prespy¹⁶⁵. Następnie 8 lutego Grecja jako pierwszy kraj ratyfikowała protokół przyjęcia Macedonii do NATO. Po podpisaniu dokumentu przez wszystkich 29 członków sojuszu, co prawdopodobnie nastąpi w 2020 roku, Macedonia Północna stanie się pełnoprawnym członkiem NATO¹⁶⁶.

¹⁵⁹ F. Erwan, "The Greek-Macedonian name agreement - Promoting Reconciliation in the Western Balkans", *CEPS Commentaries* [Policy Paper], styczeń 2019, <http://aei.pitt.edu/95822/> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁶⁰ Zob. na przykład Eric Manton w: E. Rose, "Macedonia's historic name change leaves deep scars", *Politico*, grudzień 2019, <https://www.politico.eu/article/macedonias-historic-name-change-leaves-deep-scars/> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁶¹ T. Żornaczuk, "Euro-Atlantic Integration of North Macedonia", *PISM*, vol. 26(1272), luty 2019, www.pism.pl/publications/bulletin/no-26-127 (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁶² Francja, Holandia i Dania sprzeciwiły się bezwarunkowemu zaproszeniu Macedonii do rozmów akcesyjnych. Prezydent Emmanuel Macron przekonywał, że rozszerzenie UE nie powinno nastąpić przed skonsolidowaniem się pogrążonego w kryzysie sojuszu. Obserwatorzy polityki brukselskiej twierdzą jednak, że Paryż obawiał się, że otwarcie rozmów akcesyjnych z Macedonią (i Albanią) przysporzy poparcia skrajnie prawicowym politykom w przededniu wyborów europejskich. Duński i holenderski opór był związany z wewnętrzną dynamiką polityczną i ich przesunięciem się w kierunku populistycznej prawicy. Zob. na przykład: Open Society, "North Macedonia: what's next?", styczeń 2019, <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/north-macedonia-what-s-next> (dostęp: 10 maja 2019), s. 11.

¹⁶³ Politico, "EU keeps Albania, North Macedonia waiting on membership talks", czerwiec 2019, <https://www.politico.eu/article/eu-albania-north-macedonia-membership-talks/> (dostęp: 28 czerwca 2019).

¹⁶⁴ Ostatecznie UE nie zgodziła się na rozpoczęcie rozmów akcesyjnych (przyp. red.).

¹⁶⁵ M. Szpala, "Macedonia o krok od członkostwa NATO", *OSW*, luty 2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-02-06/macedonia-o-krok-od-czlonkostwa-nato> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁶⁶ T. Żornaczuk, "Euro-Atlantic Integration of North Macedonia", *PISM*, vol. 26(1272), luty 2019, www.pism.pl/publications/bulletin/no-26-127 (dostęp: 19 maja 2019).

10.2. Kurs na demokrację i rządów prawa

Nowa koalicja rządząca podjęła kroki w celu cofnięcia przechwycenia państwa przez WMRO oraz wkroczenia na ścieżkę demokracji i rządów prawa. Dotychczasowe rezultaty reform rysują niejednoznaczny obraz, ale zmiana władzy niezaprzeczenie przyniosła radykalną zmianę kursu politycznego. Perspektywa członkostwa w UE będzie dyscyplinować i mobilizować rządzących do kontynuowania reformatorskich wysiłków. Szybki powrót do władzy nacjonalistów wydaje się dużo mniej prawdopodobny niż u schyłku 2016 roku, gdy zdobyli pierwszy wynik w wyborach parlamentarnych. WMRO jest jedyną partią reprezentowaną w macedońskim Sobranie, która sprzeciwia się grecko-macedońskiemu porozumieniu z Prespy¹⁶⁷, co nie koresponduje z nastrojami społecznymi – wszystkie badania opinii publicznej pokazują wysoki poziom poparcia dla integracji z UE. Według sondażu przeprowadzonego przez Fundację Konrada Adenauera i Instytut na rzecz Demokracji w 2018 roku 72% ankietowanych głosowałoby za wstąpieniem do UE¹⁶⁸. Wysokie poparcie społeczne dla euroatlantyckiego kursu obranego przez koalicję SDSM-DUI-AA znajduje również potwierdzenie w wynikach ostatnich wyborów lokalnych z października 2017 roku.

WMRO wygrała zaledwie w 5 gminach, tracąc 51 stanowisk burmistrzów w porównaniu z poprzednimi wyborami samorządowymi. SDSM wygrał w 57 gminach (i tylko 4 w 2013 roku)¹⁶⁹. Gruewskiemu nie pomogło nawet bezpośrednie poparcie premiera Orbána w czasie kampanii¹⁷⁰. Po fiasku wyborczym, w grudniu 2017 roku oddał on szefowanie partii 41-letniemu Hristijanowi Mickoskiemu, pełniącemu wcześniej funkcję prezesa państwowej spółki energetycznej ELEM^{171,172}. Wkrótce doszło też do kolejnych przetasowań. W październiku 2018 roku kierownictwo partii zdymisjonowało kilku prominentnych członków WMRO (w tym tzw. dezertersów) i zagroziło wyrzuceniem kolejnych, którzy popierają kompromis z Grecją. Dymisje objęły m.in. wiceprezesa partii Mitko Jancewa. Jancew – postrzegany jako jeden z najbardziej obiecujących działaczy WMRO – w wyborach lokalnych z 2017 roku został burmistrzem

¹⁶⁷ A. E. Pérez, "Sowing winds in Macedonia: the decay of the VMRO-DPMNE", *GEURASIA*, vol. 3, listopad 2018, <https://geurasia.eu/sowing-winds-in-macedonia/> (dostęp: 19 maja 2019).

¹⁶⁸ I. Damjanovski, M. J. Kirchner, "Analysis of public opinion on Macedonia's accession to the European Union (2014-2018)", *Institute for Democracy. Societas Civilis - Skopje & Konrad Adenauer Stiftung*, Public Opinion Analysis Paper No.1/2019, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=af2eb07b-0e39-1005-af51-c2fd2490cfcc&groupId=281657 (dostęp: 19 maja 2019), s. 8.

¹⁶⁹ B. Ceka, "Macedonia: A New Beginning?", *Journal of Democracy*, vol. 29(2), s. 154.

¹⁷⁰ Z. Nechev, A. Čerimagić, "Why the compromise over North Macedonia should offer a lesson for the rest of Europe", London School of Economics blog, kwiecień 2019, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/04/02/why-the-compromise-over-north-macedonia-should-offer-a-lesson-for-the-rest-of-europe/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁷¹ Reuters, "Macedonia's largest opposition party appoints new leader", 23 grudnia 2017, <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-politics/macedonias-largest-opposition-party-appoints-new-leader-idUSKBN1EH0LE> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁷² Mickowski był jedynym kandydatem na następcę Gruewskiego na nadzwyczajnym kongresie WMRO w Wałandowie.

Kawadarci, jednego z ostatnich bastionów WMRO. Jednak we wrześniu 2018 roku publicznie zakwestionował on decyzję nowego szefa partii o bojkocie referendum w sprawie zmiany nazwy państwa. Wydalono także kilku ludzi bliskich poprzedniemu kierownictwu, w tym Mijałkova, byłego szefa tajnej policji i kuzyna Gruewskiego. Jednak część insiderów utrzymuje, że czystki wśród skorumpowanych członków poprzedniego reżimu przeprowadzane są na pokaz, a obecny lider jest w bliskim kontakcie z Gruewskim¹⁷³. Po tej fali dymisji, w listopadzie 2018 roku, legitymacje partyjne dobrowolnie złożyło wielu członków o prozachodnich inklinacjach, w tym Łuka Krżałoski, szef partyjnej młodzieżówki WMRO¹⁷⁴.

WMRO przegrała także wybory prezydenckie, ale sukces socjaldemokratów nie był już tak spektakularny. 12 maja 2019 roku były profesor akademicki i koordynator wstąpienia Macedonii Północnej do NATO Stevo Pendarowski wygrał z kandydatką popieraną przez WMRO dopiero w drugiej turze. Co więcej, frekwencja wyniosła około 42% – czyli niewiele ponad 40%, wymagane, by uznać wybory za ważne¹⁷⁵. Po rozczarowującej pierwszej rundzie, w której kandydaci SDSM i WMRO szli niemal łeb w łeb premier Zaew zdymisjonował wszystkich sześciu wiceprzewodniczących i sekretarza generalnego SDSM. W czerwcu odwołał także sześciu ministrów¹⁷⁶. Zdaniem północnomacedońskich ekspertów, wyniki wyborów prezydenckich to sygnał spadającego poparcia dla rządu po dwóch latach od objęcia władzy, co przypisują rosnącemu rozczarowaniu tempem reform gospodarczych, reformy sądownictwa oraz walki z korupcją¹⁷⁷. Tymczasem były prezydent Iwanow ogłosił, że nie powróci jako profesor na uczelnię¹⁷⁸. Otworzył za to swoje biuro w Skopje (zgodnie z prawem opłacane z budżetu państwa). Komisja Antykorupcyjna ogłosiła już, że przyjrzy się wydatkom byłego prezydenta¹⁷⁹.

Do tej pory rządowi udało się zintensyfikować walkę z korupcją poprzez reformę służb specjalnych oraz reformę Państwowej Komisji Antykorupcyjnej¹⁸⁰. Działalność Komisji Antykorupcyjnej ustała w marcu 2018 roku, po tym jak jej przewodniczący złożył rezygnację w

¹⁷³ S. J. Marusic, "Macedonia Opposition Party Purges High-Profile Members", *Balkan Insight*, 23 października 2018, <https://balkaninsight.com/2018/10/23/macedonia-opposition-purges-high-profile-members-10-23-2018/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁷⁴ S. J. Marusic, "Party Officials' Resignations Rock Macedonian Opposition", *Balkan Insight*, 1 listopada 2018, <https://balkaninsight.com/2018/11/01/resignations-rock-macedonian-opposition-10-31-2018/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁷⁵ Deutsche Welle, "North Macedonia: Stevo Pendarovski wins presidential run-off", maj 2019, <https://www.dw.com/en/north-macedonia-stevo-pendarovski-wins-presidential-run-off/a-48605685> (dostęp: 10 maja 2019).

¹⁷⁶ Skopje Diem, "Cabinet Reshuffle suggested by PM Zaev discussed in Parliament", czerwiec 2019, <https://skopjediem.com/2019/06/27/cabinet-reshuffle-suggested-by-pm-zaev-discussed-in-parliament/> (dostęp: 27 czerwca 2019).

¹⁷⁷ S. J. Marusic, "Cleaning Up North Macedonia Requires More than Reshuffle", *Balkan Insight*, maj 2019, <https://balkaninsight.com/2019/05/10/cleaning-up-north-macedonia-requires-more-than-reshuffle/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁷⁸ Skopje Diem, "Outgoing President Ivanov not to Return to UKIM as professor", 13 maja 2019, <https://skopjediem.com/2019/05/13/outgoing-president-ivanov-not-to-return-to-ukim-as-professor/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁷⁹ Republika, "Former Presidents Ivanov and Crvenkovski investigated over their spending", 22 maja 2019, <https://english.republika.mk/news/macedonia/former-presidents-ivanov-and-crvenkovski-investigated-over-their-spending/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁸⁰ E. Fouéré, S. Blockmans, "EU dithering leaves Western Balkans prey to other suitors", *CEPS*, kwiecień 2019.

atmosferze skandalu dotyczącego rozrzutnych wydatków organu, a członkowie zostali „wysłani” na wakacje na czas nieokreślony¹⁸¹. Nowa ustawa, przyjęta w grudniu 2018 roku, umożliwiła zaprzysiężenie organu na nowych zasadach w lutym 2019 roku. W nieco ponad dwa miesiące nowo powołana Komisja Antykorupcyjna otworzyła ponad 360 różnych dochodzeń w tym przeciwko byłemu prezydentowi Iwanowowi, przewodniczącemu Sądu Najwyższego Jowo Wangełowskiemu, a także przewodniczącemu parlamentu Džaferiemu z koalicji rządzącej¹⁸². W ramach strategii reform sądownictwa na lata 2017–2022¹⁸³ parlament przyjął także szereg innych ustaw, które spotkały się z aprobatą Komisji Weneckiej, m.in. nową ustawę o Radzie Sądownictwa, czy ustawę o sądach powszechnych¹⁸⁴. Sceptyczny jest za to inny organ rady Europy, GRECO, który zaapelował o przyspieszenie postępów we wdrażaniu reform, nazywając wysiłki podjęte do sierpnia 2018 roku „wyraźnie rozczarowującymi”¹⁸⁵. Macedonia Północna zdaje się mieć więc ramy prawne i instytucjonalne, by uzdrowić sądownictwo i zwalczać korupcję, ale te muszą zostać jeszcze wyegzekwowane.

Najbardziej palącą kwestią jest brak porozumienia w sprawie Prokuratury Specjalnej. Powołana pod naciskiem międzynarodowym do rozliczenia korupcji i nadużyć władzy przez poprzedni rząd we wrześniu 2015 roku Prokuratura Specjalna otrzymała pięć lat na zbadanie podsłuchów, ale tylko 18 miesięcy na przedstawienie zarzutów. Termin ten upłynął 30 czerwca 2017 roku. W tym czasie organ zdołał postawić zarzuty w około 20 sprawach. Prawie wszystkie dotyczą urzędników i polityków należących do WMRO¹⁸⁶. W marcu 2019 roku na 3 lata więzienia za fałszowanie wyborów skazany został Mijałkow, były szef tajnej policji i kuzyn byłego premiera Gruewskiego¹⁸⁷. Zarzuty usłyszało też 16 osób uwikłanych w zamieszki w parlamencie w kwietniu 2016 roku, w tym były minister spraw wewnętrznych Mitko Czawkow (skazany na 18 lat więzienia). Kontrowersje budzi jednak ułaskawienie 15 osób, w tym pięciu dezerterów z

¹⁸¹ Meta.mk, "Anti-Corruption Commission not working for 7,5 months while Parliament debates new law", listopad 2018, <https://meta.mk/en/anti-corruption-commission-not-working-for-7-5-months-while-parliament-debates-new-law/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁸² S. J. Marusic, "Biljana Ivanovski: Tackling North Macedonia's Corruption Will Take Time", *Balkan Insight*, kwiecień 2019, <https://balkaninsight.com/2019/04/15/biljana-ivanovska-tackling-north-macedonias-corruption-will-take-time/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁸³ Denis Preshova, *Judicial reforms in the Republic of Macedonia: changes without reforms?*, Konrad Adenauer Foundation in the Republic of Macedonia Institute for Democracy "Societas Civilis" – Skopje, luty 2018, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=eff71b02-c8df-c8ce-4753-de9c89964630&groupId=281657 (dostęp: 22 listopada 2018).

¹⁸⁴ Zob: opinie wydane przez Komisję Wenecką dotyczące projektów ustaw przedłożonych do oceny przez Macedonię Północną: https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/by_opinion.aspx?lang=EN (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁸⁵ Rada Europy, "GRECO says "the former Yugoslav Republic of Macedonia" makes no substantial progress; urges more action to apply recommendations", sierpień 2018, <https://www.coe.int/en/web/greco/-/greco-says-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-makes-no-substantial-progress-urges-more-action-to-apply-recommendations> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁸⁶ S. J. Marusic, "Macedonia Finds Way to Prolong Special Prosecution's Work", *Balkan Insights*, maj 2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/04/macedonia-plans-to-untie-special-prosecution-s-hands-05-04-2018/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁸⁷ Regional Anti-Corruption Initiative, "North Macedonia's ex-secret police chief sentenced to 3 years in prison for election fraud", marzec 2019, <https://www.intellinews.com/north-macedonia-s-ex-secret-police-chief-sentenced-to-3-years-in-prison-for-election-fraud-157646/> (dostęp: 20 maja 2019).

WRMO-DPMNE, których głosy zdecydowały o przyjęciu poprawek konstytucyjnych o zmianie nazwy państwa¹⁸⁸.

Kontynuowanie pracy przez Prokuraturę Specjalną, na przykład poprzez włączenie jej jako autonomicznej jednostki do regularnych struktur organów ścigania, wymaga uzyskania większości 2/3 głosów w parlamencie¹⁸⁹. Rządząca koalicja znów skazana jest więc na wsparcie WMRO. Porozumienie w sprawie przedłużenia prac organu jest jednym z warunków uzyskania pozytywnej rekomendacji Komisji Europejskiej¹⁹⁰, niezbędnej do otwarcia rozmów o przystąpieniu do UE¹⁹¹.

Testem dla koalicji rządzącej, którą obwinia się o niezapobieżenie ucieczce Gruewskiego, będzie w najbliższych tygodniach także anulowanie jego mandatu poselskiego. W połowie maja 2019 roku upłynęło sześć miesięcy, odkąd były premier nie stawiał się w parlamencie, co uprawnia legislaturę do zabrania mu immunitetu¹⁹². Sam Gruewski z Węgier zapowiada wydanie wkrótce książki o dokonanym przez niego „cudzie ekonomicznym”, opartej na doktoracie, który obronił na uniwersytecie w Skopje tuż przed swoją ucieczką. Tymczasem władze starają się o jego ekstradycję¹⁹³. Co więcej, będą musiały wyjaśnić, jak byłemu premierowi udało się zbiec. Gruewski, który skazany został na dwa lata więzienia za zakup luksusowego mercedesa (dochodzenia w innych sprawach jeszcze się toczą), zarzeka się, że początkowo planował iść do więzienia, ale „wiarygodne źródła” ostrzegły go o tym, że nowy rząd planuje go zabić¹⁹⁴.

Za jednoznaczny sukces koalicji rządzącej można uznać działania łagodzące macedońsko-albańskie i sąsiedzkie animozje. Obok historycznego porozumienia z Grecją, w sierpniu 2017 rząd podpisał długo wyczekiwany Traktat Przyjaźni z Bułgarią¹⁹⁵. Do tej pory relacje między Skopje i Sofią były napięte. Bułgaria odmawiała m.in. uznania języka macedońskiego, traktując go jako dialekt języka bułgarskiego. Co więcej, pomimo protestów

¹⁸⁸ Radio Free Europe/Radio Liberty, "North Macedonia Sentences 16 People To Long Prison Terms Over Parliament Invasion", marzec 2019, <https://www.rferl.org/a/north-macedonia-sentences-parliament-invasion/29824558.html> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁸⁹ S. J. Marusic, "Deadline Looms for North Macedonia's Special Prosecution Law", *Balkan Insight*, marzec 2019, <https://balkaninsight.com/2019/03/27/deadline-looms-for-north-macedonias-special-prosecution-law/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁹⁰ N. Pajaziti, "North Macedonia: Fate of Special Prosecutor's Office still uncertain", *Independent Balkan News Agency*, maj 2019, <https://balkaneu.com/north-macedonia-fate-of-special-prosecutors-office-still-uncertain/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁹¹ Republika, "Talks on the future of the Special Prosecutor's Office continue tomorrow", maj 2019, <https://english.republika.mk/news/macedonia/talks-on-the-future-of-the-special-prosecutors-office-continue-tomorrow/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁹² Skopje Diem, "PS informs Committee about Procedure to revoke Gruevski's MP mandate", maj 2019, <https://skopjediem.com/2019/05/16/ps-informs-committee-about-procedure-to-revoke-gruevskis-mp-mandate/> (dostęp: 20 maja 2019).

¹⁹³ S. J. Marusic, "North Macedonia's Fugitive Former Leader Publishes Book", *Balkan Insight*, 8 maja 2019, <https://balkaninsight.com/2019/05/08/north-macedonias-fugitive-former-leader-publishes-book/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁹⁴ S. J. Marusic, "Gruvski Fled Macedonia 'to Avoid Assassination'", *Balkan Insight*, 2 lutego 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/02/macedonia-s-fugitive-gruevski-insists-his-life-was-in-danger-02-02-2019/> (dostęp: 1 czerwca 2019).

¹⁹⁵ S. J. Marusic, M. Cheresheva, "Macedonia Approves Landmark Friendship Treaty with Bulgaria", *Balkan Insight*, styczeń 2018, www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-approves-landmark-friendship-treaty-with-bulgaria-01-15-2018 (dostęp: 29 sierpnia 2018).

części społeczeństwa, koalicja rządząca uhonorowała obietnice złożone mniejszości albańskiej. W styczniu 2019 roku parlament przyjął ustawę, która rozszerzyła użycie języka albańskiego w przestrzeni publicznej na cały kraj. Ustawę podpisał przewodniczący Sobranie Džaferi, etniczny Albańczyk, omijając przy tym prezydenta Iwanowa. Iwanow był prawnie zobowiązany do podpisania tekstu, po tym jak parlament zatwierdził go dwukrotnie w oddzielnych sesjach w ubiegłym roku, mimo to odmówił parafowania ustawy¹⁹⁶.

11. Czego uczy nas kazus Macedonii?

Opisana zmiana koalicji rządzącej w Macedonii daje rzadką możliwość przeanalizowania sytuacji odwróconej złej transformacji ustrojowej, tj. przejścia od demokracji przez reżim autorytarny z powrotem do demokracji. Kazus huśtawki ustrojowej w bałkańskim kraju dostarcza materiał do analizy: a) procesu odwrotu od demokracji; b) narzędzi konsolidacji władzy autorytarnej; i c) determinant upadku autorytarnego rządu. W przypadku Macedonii w każdym z tych trzech punktów ważną rolę odegrały m.in. napięcia etniczne macedońsko-albańskie i sąsiedzkie macedońsko-greckie – na których żerowała i które podjudzała WMRO. Nie bez znaczenia była też presja zewnętrzna. Choć UE i USA w dużej mierze zignorowały uformowanie się w Macedonii reżimu hybrydowego, to po jego obnażeniu w 2015 roku konsekwentnie wywierały presję na demokratyzację.

Obok agresywnego nacjonalizmu i obietnic przywrócenia dumy narodowej etnicznym Macedończykom WMRO doszła do władzy na hasłach reform ekonomicznych i przyspieszenia integracji ze strukturami euroatlantyckimi. Ideały te zostały szybko skompromitowane. Aby skonsolidować władzę, macedońscy nacjonałiści sięgnęli po instrumentarium znane rządzącym w krajach autorytarnych, w szczególności: kontrolę i upolitycznienie mediów i agresywną retorykę populistyczną i nacjonalistyczną; zbudowanie systemu klientelistycznego; oraz prześladowanie oponentów przy wykorzystaniu instytucji państwa. Kluczowe znaczenie dla ugruntowania się autorytaryzmu miało przechwycenie instytucji takich jak sądownictwo, organy ścigania i służby specjalne.

Obalenie tak ugruntowanej władzy było możliwe dzięki splotowi kilku czynników. Do przyspieszonych wyborów doprowadziły: ujawnienie machinacji stosowanych przez środowisko WMRO, masowe protesty uliczne oraz zaangażowanie UE i USA. Rozpisanie przyspieszonych wyborów nie było jednak warunkiem dostatecznym do zmiany układu sił na macedońskiej scenie politycznej. Dopiero eskalacja napięć politycznych i etnicznych oraz naciski dyplomatyczne Zachodu doprowadziły do powołania nowego koalicyjnego rządu socjaldemokratów i partii mniejszości albańskich. Arytmetyka parlamentarna przypisała

¹⁹⁶ Radio Free Europe/Radio Liberty, "Macedonia's Albanian-Language Bill Becomes Law", styczeń 2019, <https://www.rferl.org/a/macedonia-s-albanian-language-bill-becomes-law/29711502.html> (dostęp: 20 maja 2019).

kluczową rolę w tym, kto – WMRO czy SDSM – sformuje trzon rządu, partiom mniejszości albańskich. Ale tak naprawdę gwoździem do trumny nacjonalistów było odwrócenie się od nich ich długoletniego koalicjanta. DUI w obliczu spadającego poparcia na rzecz innych partii albańskich usiłował też prawdopodobnie oczyścić swój wizerunek sojusznika skorumpowanej ekipy Gruewskiego. Docenić tu należy sam fakt zawiązania się koalicji, która skazana jest na wewnętrzne napięcia, m.in. ze względu na silny antagonizm pomiędzy partiami albańskimi (DUI przez lata współpracował z nacjonalistami, AA wyrósł na sprzeciwie wobec niej). W sytuacji odwracania złej transformacji ustrojowej kluczowa wydaje się umiejętność zawiązania koalicji przez opozycję, tj. uznania przez jej członków za nadrzędne sformowania jednolitego frontu przeciwko rządzącym ponad różnicami ideologicznymi. Analiza przedstawionych w niniejszym opracowaniu dwóch przeciwstawnych procesów – ugruntowywania władzy autorytarnej i jej erozji – stanowi także pouczającą lekcję dla innych krajów, gdzie dokonana została transformacja ustrojowa.

Forum Obywatelskiego Rozwoju

FOR zostało założone w 2007 roku przez prof. Leszka Balcerowicza, aby skutecznie chronić wolność oraz promować prawdę i zdrowy rozsądek w dyskursie publicznym. Naszym celem jest zmiana świadomości Polaków oraz obowiązyującego i planowanego prawa w kierunku wolnościowym.

FOR realizuje swoje cele poprzez organizację debat oraz publikację raportów i analiz podejmujących ważne tematy społeczno-gospodarcze, a w szczególności: stan finansów publicznych, sytuację na rynku pracy, wolność gospodarczą, wymiar sprawiedliwości i tworzenie prawa. Z inicjatywy FOR w centrum Warszawy i w Internecie został uruchomiony licznik długu publicznego, który zwraca uwagę na problem rosnącego zadłużenia państwa. Działania FOR to także projekty z zakresu edukacji ekonomicznej oraz udział w kampaniach na rzecz zwiększania frekwencji wyborczej.

Wspieraj nas!

Zdrowy rozsądek oraz wolnościowy punkt widzenia nie obronią się same. Potrzebują zaplanowanego, wytężonego, skutecznego wysiłku oraz Twojego wsparcia.

Jeśli jest Ci bliski porządek społeczny szanujący wolność i obawiasz się nierozsądnych decyzji polityków udających na Twój koszt Świętych Mikołajów, wesprzyj finansowo nasze działania.

Wyślij przelew na konto FOR (w PLN): 68 1090 1883 0000 0001 0689 0629

W sprawie darowizn możesz się skontaktować:

Patrycja Satora, dyrektor ds. rozwoju FOR

Tel. 500 494 173

patrycja.satora@for.org.pl

Już dziś pomóż nam chronić wolność – obdarz nas swoim wsparciem i zaufaniem.

Wyślij przelew na konto FOR (w PLN): 68 1090 1883 0000 0001 0689 0629

AUTORKA

Katarzyna Szczypka
współpracowniczka FOR

Fundacja Forum Obywatelskiego Rozwoju – FOR

ul. Ignacego Krasickiego 9A ☎ 02-628 Warszawa ☎ tel. 22 628 85 11

e-mail: info@for.org.pl ☎ www.for.org.pl

[f/FundacjaFOR](https://www.facebook.com/FundacjaFOR) ☎ [@FundacjaFOR](https://twitter.com/FundacjaFOR)